Gemeente Utrecht

Erfgoed van de wederopbouw

Gebouwd erfgoed in Utrecht, 1940-1970

Utrecht.nl

Erfgoed van de wederopbouw

Gebouwd erfgoed in Utrecht, 1940-1970

Bettina van Santen

Afdeling Erfgoed gemeente Utrecht
Korte Minrebroederstraat 2
3512 GG Utrecht

Maart 2016

Inhoudsopgave

Erfgoed van de wederopbouw 5

Inleiding 7

1 Wonen – bijzondere ensembles en woongebouwen 11

1.1 Gebieden met bijzondere waarde 11
1.2 Bijzondere ensembles 20
1.3 Bijzondere woonvormen 38

2 Religie – bouwen voor een verzuilde samenleving 41

3 Onderwijs – scholen voor de gemeenschapszin 47

4 Werken – industrie en dienstverlening 53

4.1 Industrie en landbouw 55
4.2 Handel en dienstensector 59
4.3 Nutsbedrijven 66
4.4. Infrastructuur 70

5 Recreëren – vrije tijd en mobiliteit 75

5.1 Verkeer 76
5.2 Recreëren en vrije tijd 78
5.3 Parken 80

6 Herdenken 83

6.1 Tweede Wereldoorlog 83
6.2 Koude Oorlog 87

7 Bijzondere interieurs 89

Colofon 90

Erfgoed van de wederopbouw

Het erfgoed van de wederopbouw (1940-1970) staat al weer enige tijd in de belangstelling. Het gaat om een periode die een groot deel van Nederland – en dus ook Utrecht – heeft vormgegeven en waar iedereen nog dagelijks mee te maken heeft. Dat is te danken aan de ongekende energie waarmee ons land na 1945 niet alleen werd opgebouwd, maar ook vernieuwd, uitgebreid en gemoderniseerd. Stedenbouwkundigen, (landschaps)architecten, kunstenaars, bestuurders, volkshuisvesters, ondernemers en vele anderen werkten samen aan een samenleving, die ruimte zou bieden aan iedere Nederlander, ongeacht sociale status, leeftijd of levensopvatting. Utrecht groeide in die periode van 190.000 naar 280.000 inwoners en het grondgebied werd met de grenswijziging van 1954 verdubbeld. Utrecht groeide dan ook in die tijd van grote provinciestad uit tot de vierde stad van Nederland.
Er is sinds het einde van de wederopbouwperiode bijna een halve eeuw voorbijgegaan en de samenleving heeft niet stilgestaan. Veranderende opvattingen, levensstijlen en bevolkingssamenstelling hebben hun invloed doen gelden, zeker ook in de naoorlogse wijken. Bloeiende bedrijven in de handel, industrie en dienstverlening uit die periode zijn soms onherkenbaar geworden door fusies of geheel van het toneel verdwenen. De ontkerkelijking had sloop van naoorlogse kerkgebouwen tot gevolg.

Maar veranderingen zijn van alle tijden en elke periode in de stedelijke geschiedenis kent een cyclus van bloei, neergang en herwaardering. Voor het naoorlogse erfgoed is de herwaardering nu ook op gang gekomen. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft een Top 100 van wederopbouwmonumenten en dertig wederopbouwgebieden van bijzondere waarde gepresenteerd. In veel gemeente zijn gebouwen uit de wederopbouw op de monumentenlijst gezet. In Utrecht zijn in 2006 cultuurhistorische analyses gemaakt van alle tien naoorlogse wijken, er zijn inventarisaties van naoorlogse kantoorgebouwen en scholen gemaakt en een selectie van naoorlogse kerken en industrieel erfgoed is als gemeentelijk monument aangewezen. Om tot een afgewogen waardering van het rijke naoorlogse erfgoed in Utrecht te komen, is in dit voorliggende rapport een selectie gemaakt van representatieve gebouwen, ensembles en objecten uit die periode. Ze worden telkens in de sociaal-maatschappelijke, ruimtelijke en artistieke context van hun tijd geplaatst. Voor de volgorde waarin ze aan de orde komen, is gekozen voor een indeling in de voor de naoorlogse samenleving kenmerkende categorieën van wonen, werken en recreëren.

Het woonhuis van architect Dingemans aan de Huizingalaan, gebouwd in 1961.

Inleiding

Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog vonden er in Nederland nog tot 1942 bouwactiviteiten plaats, zoals in Utrecht bijvoorbeeld te zien is aan de voltooiing van de stadsschouwburg op het Lucas Bolwerk, de aanleg van het verkeersplein de Berekuil en de bouw van het bondskantoor van de R.K. Centrale Bond voor Werklieden, Opzichters en Technici aan de Oudenoord. Ook werd er nog aan stedenbouwkundige plannen getekend voor bijvoorbeeld Pijlsweerd en de Kromme Rijn. Maar in 1942 werd op last van de Duitse bezetter een algehele bouwstop ingevoerd zodat alle grondstoffen, materiaal en arbeid naar die bedrijfstakken konden gaan die een direct aandeel leverden aan oorlogsindustrie.
Na de Tweede Wereldoorlog was het doel de oorlogsschade zo snel mogelijk te herstellen en de woningnood te bestrijden. Letterlijk het weder of opnieuw opbouwen van Nederland of, zoals de affiches uit die tijd als de tekst lieten zien: 'Nederland herrijst'. De eerste opgave lag vooral in het herstel van de oorlogsschade, de infrastructuur, de landbouw en de industrie. Herstel van de economie was van groot belang en de Marshallhulp die Nederland tussen 1948-1952 ontving, heeft daaraan een belangrijke bijdrage geleverd.
Vanwege de enorme opgave die er lag, werd de wederopbouw streng vanuit de centrale overheid geregeld door het Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw. De materiaalschaarste dwong de overheid om heel streng toe te zien op de omvang van de nieuwbouw en daarom werden de toegestane hoeveelheid nieuw te bouwen woningen – de contingenten – afhankelijke gemaakt van de omvang van de oorlogsschade in een gemeente.

Utrecht had – gelukkig – betrekkelijk weinig oorlogsschade geleden. Bij het opmaken van de stand van zaken direct na de bevrijding, bleken er 22 woningen verwoest, 38 zwaar beschadigd en ruim 1800 licht beschadigd. Tot deze laatste groep behoorden ook woningen die door de Utrechters zelf in de laatste oorlogswinter leeggehaald waren om aan brandstof te komen. Vanwege die geringe oorlogsschade kreeg Utrecht aanvankelijk beperkte hoeveelheden nieuwbouw toegewezen. Zo kreeg Utrecht in 1947 toestemming om 42 woningen te bouwen bij de Vijgeboomstraat en Larixstraat in Ondiep, die overigens pas in 1948 gebouwd konden worden. Tegelijkertijd nam de woningnood in de stad steeds nijpender vormen aan. Alleen al tussen juni 1945 en oktober 1947 steeg het aantal woningzoekende gezinnen van 3000 naar 6000. Vanaf 1948 nam de grootte van de toegestane contigenten gelukkig aanzienlijk toe, waarbij de toepassing van de eerste bouwsystemen beloond werd met 25% extra bouwvolume.

In eerste instantie bouwde Utrecht de nieuwe woningen binnen de bestaande stadsgrenzen, zoals in Pijlsweerd, de Halve Maan en Kromme Rijn. Buurgemeente als Zuilen, Jutfaas, Vleuten, De Meern en Oudenrijn waren sinds 1948 bezig met een eigen (bescheiden) bouwprogramma. Met de langverwachte grenswijzigingen van 1954 kon Utrecht eindelijk voldoen aan de enorme woningbehoefte met de bouw van wijken als Hoograven, Kanaleneiland, Overvecht en Tuindorp-Oost. Met die grenswijzigingen werden delen van Jutfaas, Maartensdijk en Zuilen bij Utrecht gevoegd. Aan de westkant werd de nieuwe gemeente Vleuten-De Meern gevormd.
In 1965 werd het tijdperk van de wederopbouw in Nederland formeel afgesloten met de nieuwe wet op de Ruimtelijke Ordening. Het Ministerie van Wederopbouw werd opgeheven en het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening zag het licht. De concrete afronding van de naoorlogse wijken vond nog plaats tot ongeveer 1970.

Herkenbare buurten en nieuwe stedenbouw

De naoorlogse stedenbouw was geheel anders van opzet dan die van de negentiende en begin twintigste eeuw. Niet langer domineerden de gesloten bouwblokken, maar was er nadrukkelijk sprake van een 'open stedenbouw' met een opzet in losse stroken. Deze open stedenbouw werd vanaf 1948 steeds vaker gecombineerd met gestapelde bouw (flats) hetgeen het voordeel had dat het maaiveld ruim ingericht kon worden met de straten, pleinen en het openbaar groen. Binnen deze stedenbouwkundige opzet werd er gekozen voor het principe van de buurteenheid. Dit betekende dat wijken werden ontworpen met afzonderlijke buurten van een paar honderd woningen, bedoeld voor mensen in de verschillende fasen van hun leven. Het gezin was daarbij de eenheid van waaruit gedacht werd. De woningtypologie binnen zo'n buurteenheid varieerde van huishoudens voor twee personen (de jonggehuwden) tot elf personen of meer (het grote gezin). Er waren woningen voor oudere echtparen waarvan de kinderen het huis uit waren (ouderenwoningen) en woningen voor 'onvolledige gezinnen', waarmee men eenoudergezinnen bedoelde. Soms waren er ook appartementen voor alleenstaanden. Dergelijke gevarieerde buurteenheden werden essentieel geacht voor een goede sociale samenhang en daarmee voor een prettig functionerende samenleving. Niet het inkomen bepaalde de buurt, maar de levensfase

waarin men verkeerde. En bij het wijzigen van de gezinsomstandigheden zou men binnen de buurt een andere (bijpassende) woning kunnen vinden.
Op buurtniveau kregen de bewoners voorzieningen die noodzakelijk waren voor het dagelijks functioneren. Vlakbij de woning waren er speelplekken voor de kinderen, lagere scholen en buurtwinkels, gezondheids- en buurtcentra. Alles was op loopafstand. Op het niveau van de stad kwamen vervolgens voorzieningen als openbare gebouwen, hoger onderwijs, ziekenhuizen en – in de nog sterk verzuilde samenleving – kerken voor elke gezindte.

Om aan de enorme bouwopgave te kunnen voldoen, was de modernisering van de bouwpraktijk zelf van groot belang. Dat betekende een verdergaande standaardisering door middel van geprefabriceerde onderdelen, die op de bouwplaats alleen nog maar gemonteerd hoefden te worden. De eerste systeembouw werd al ontwikkeld ver voor de Tweede Wereldoorlog, maar ze werd pas echt door het Ministerie van Wederopbouw – vanaf 1947 het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting – gestimuleerd. Bedrijven ontwikkelden meerdere bouwsystemen, veelal in samenwerking met vooraanstaande architecten. De modernisering van de bouwtechniek ging ook gepaard met veel nieuwe ontwikkelingen op het gebied van wooncomfort. Zo werden in de jaren vijftig al isolerende materialen en dubbel glas toegepast. Tegelijkertijd werden ook de woningplattegronden gestandaardiseerd waarbij een flexibele indeling (schuifwanden) en wooncomfort een steeds belangrijker rol ging spelen.

Economische bloei

Wederopbouw en 'herrijzend Nederland' manifesteerde zich niet alleen in nieuwe woonwijken, maar ook in de bouw van nieuwe kantoorgebouwen voor de groeiende dienstensector en in de bouw van nieuwe en de uitbreiding van bestaande fabriekscomplexen. Een belangrijke stimulans daarbij was de Marshallhulp. Zo ontvingen in Utrecht bedrijven als Bredero en de Lubro deze steun en konden zo nieuwe machines aanschaffen en hun productiecapaciteit uitbreiden. Een bedrijf als Werkspoor profiteerde op zijn beurt van de enorme opgave voor herstel van bruggen en spoorwegen. De Steenkolen Handelsvereniging begaf zich met veel succes op de groeiende wereldmarkt van de energie en het nieuwe hoofdkantoor aan de Mariaplaats straalde dit succes zelfverzekerd uit.
Het groeiende autoverkeer ging een steeds grotere rol spelen en verkeersmaatregelen stonden in die naoorlogse jaren overal hoog op de gemeentelijke agenda's. Al deze ontwikkelingen hadden ook invloed op de bestaande binnensteden, waar bewoners wegtrokken naar de nieuwe wijken en steeds vaker oude gebouwen vervangen werden door nieuwe kantoren. De als noodzakelijk geachte verkeersdoorbraken werden gecombineerd met grootschaliger gebouwen met een stedelijke functie, zoals banken en kantoren. De bouw in 1961 van de Neudeflat mag exemplarisch beschouwd worden voor deze toen algemeen geaccepteerde ontwikkeling.

Architectuur en kunst

De architectuur in de eerste naoorlogse bouwperiode had een herkenbare stijl, die nog sterk geïnspireerd was door de traditionele baksteenarchitectuur. Deze bouwstijl werd ook toegepast bij de eerste flatgebouwen, zoals bij het Majellapark nog goed te zien is. De baksteen werd steeds vaker gecombineerd met beton, soms in de draagconstructie, maar ook vaak als zichtbare elementen. Deze karakteristieke architectuur is vooral bij kerken, openbare gebouwen en in sommige wijken (Halve Maan) goed herkenbaar. Maar in de jaren zestig kwam steeds meer het primaat te liggen bij de architectuur van het 'Nieuwe Bouwen' gericht op industriële bouw met prefab onderdelen, een ogenschijnlijk luchtiger bouwwijze met veel glas en horizontale accenten. Ook de voortschrijdende techniek bood meer mogelijkheden, niet alleen in de woningbouw, maar ook bij de bouw van allerlei bedrijven en nutsgebouwen. Met name de introductie van betonnen schaaldaken en het voorgespannen beton droeg bij aan de mogelijkheid tot grotere overspanningen en goede lichtinval. Nieuwe materialen en technieken werden ook toegepast bij de eerste experimenten met thermische en akoestische isolatie. Zo werd dubbelglas al in de jaren vijftig toegepast.
Aanvankelijk speelde de versiering van de architectuur nog een nadrukkelijk rol, zoals te zien was aan siermetselwerk en toegepaste kunst aan de gevels. In Utrecht waren er bijvoorbeeld de woonhuizen aan de Oudenoord en in Pijlsweerd met gevels die verfraaid zijn met allerlei speelse baksteenversieringen, of de toegepaste kunst op de gevels van flats (o.a. de flat aan het Stadionplein met het kunstwerk van Jan Boon). Van overheidswege werd de toepassing van kunst sterk gestimuleerd, juist omdat men aan kunst en de kunstenaar een opvoedende en samenbindende rol toekende. Utrecht liep zelfs landelijk voorop met het in 1948 opgerichte Fonds Stadsverfraaiing. Vanaf 1954 werd een landelijke percentageregeling ingevoerd, waarbij scholen en openbare gebouwen aangekleed werden met kunst. Vanaf de jaren zestig nam de systeembouw een steeds belangrijker plaats in de bouw in en verdween de detaillering gaandeweg geheel.

Hedendaagse waardering

Met name de als uniform ervaren systeembouw van de jaren zestig onderging een sterke kentering in de waardering. De veranderende samenleving betekende de opkomst van geheel andere leefstijlen met een behoefte aan andere woonvormen. Er kwamen nieuwe groepen op de woningmarkt, het traditionele gezin was niet langer de standaard. De naoorlogse wijken kregen concurrentie van nieuwe wijken die meer leken in te spelen op de nieuwe tijden en veranderde woonwensen. Een groeiende concentratie van sociaal-maatschappelijke kwetsbare bewoners in de naoorlogse wijken zorgden voor het negatieve

imago van 'achterstandswijken'. De sterk toegenomen individualisering van de samenleving maakte daarbij de overmaat aan openbare ruimte vaak ook moeizaam in het beheer. De enige oplossing voor de naoorlogse wijken werd vanaf eind jaren tachtig gezien in grootschalige sloop en nieuwbouw. Deze wens tot sloop kende echter nog een andere reden. Begin jaren negentig werden de woningcorporaties verzelfstandigd en kregen de opdracht te gaan opereren als een 'speler op de vastgoedmarkt'. Tegelijkertijd stimuleerde de overheid het eigen woningbezit. Deze omstandigheden maakte het aantrekkelijk voor corporaties – aangemoedigd door de overheid - om delen van hun sociale woningbouwbezit te vervangen door koopwoningen, waarvan de prijzen alleen maar leken te kunnen stijgen.
Met de sloop dreigde echter niet alleen een grote voorraad aan nog betaalbare huurwoningen te verdwijnen, maar – vanuit erfgoed perspectief net zo belangrijk – ook een belangrijke periode uit de karakteristieke en typisch Nederlandse naoorlogse stedenbouw en architectuur. Dat gold ook voor de toegepaste kunst, zoals mozaïeken, wandschilderingen, betonreliëfs, baksteenreliëfs, glas in betonramen etc. Hetzelfde lot trof menig kantoor- en bedrijfsgebouw van ooit zo bloeiende bedrijven die van nu het toneel verdwenen door fusies, globalisering en de concurrentie van lage lonen landen. Ook de eerste naoorlogse kerkgebouwen werden gesloopt met de snel toenemende ontkerkelijking.
Maar met de sloop kwamen ook de eerste tegengeluiden. In 1992 werd de stichting Van na de Oorlog opgericht, een platform van mensen die zich sterk wilden maken voor een herwaardering van de naoorlogse wijken niet alleen bij de professionals, maar juist ook bij een breed publiek. In die tijd begon de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (de tegenwoordige Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)) met de eerste studies naar en publicaties over deze periode. Cultuurhistorische analyses van naoorlogse wijken werden steeds vaker door gemeenten (ook in Utrecht) ingezet bij herstructureringsopgaven om in ieder geval de bestaande stedenbouwkundige kwaliteiten in beeld te brengen. Ondanks al deze inzet, was grootschalige sloop nog vaak het lot van deze wijken.
Pas met de economische crisis van 2008 verschoof het zwaartepunt van sloop en nieuwbouw naar renovatie en hergebruik. Enerzijds was dit een louter financiële noodzaak, maar ook was hier en daar het besef doorgedrongen dat er altijd behoefte zou blijven aan grote hoeveelheden betaalbare huurwoningen. Bovendien zagen de corporaties zich in toenemende mate door nieuwe regels en heffingen gedwongen zich te beperken tot hun kerntaak. Tegelijkertijd was het besef al enige tijd doorgedrongen dat de plattegronden van de woningen – zeker uit de jaren zestig – vaak ruim en praktisch opgezet waren en dat de kwaliteit van de gebouwen niet zo slecht was als vaak wordt beweerd. De opgave is sindsdien steeds meer komen te liggen bij het energieneutraal maken van de bestaande gebouwen. Daarentegen is voor kantoorgebouwen en scholen uit deze periode de discussie over sloop of hergebruik juist nog uiterst actueel.

Een groot deel van de Nederlandse – en Utrechtse – bevolking is opgegroeid in een naoorlogse wijk en woont er nog steeds. Hetzelfde geldt voor de bedrijven en kantoren, de kerken en de schoolgebouwen waar werd gewerkt, gekerkt en onderwijs genoten. Voor veel inwoners is het een onderdeel van hun eigen geschiedenis en het verdwijnen van bijvoorbeeld schoolgebouwen en kerken uit deze periode gaat mensen dan ook aan het hart. Het zijn daarbij vaak identiteitsdragers in een wijk die bewust is opgezet met en rond deze gebouwen.

Tenslotte
De (steden)bouwgeschiedenis van na de Tweede Wereldoorlog in Nederland heeft een bijzondere architectonische en cultuurhistorische waarde, want het is exemplarisch voor een bijzondere (steden)bouw in een bijzondere tijd. Het is het zeker waard om de wijken en de gebouwen in hun historisch perspectief te plaatsen en de kennis hierover te delen met bewoners en bestuurders. Deze interessante, typerende (steden)bouw behoort immers tot ons nationale en stedelijke erfgoed.
De meest markante voorbeelden zijn de moeite waard om te beschermen en voor de toekomst te borgen. Maar ook voor het merendeel van de niet uitzonderlijke voorbeelden is een zorgvuldig omgaan met en inspanning voor hergebruik bij leegstand altijd aan te bevelen.
We weten al veel van deze periode, maar toch is er nog wel degelijk aanvullend onderzoek nodig. Dat geldt met name voor het onderzoek naar en documentatie van interieurs en het (daarvoor) ontworpen meubilair. Interieurs zijn immers het meest aan mode onderhevig en daarmee extra kwetsbaar.

1 Wonen – bijzondere ensembles en woongebouwen

1.1 Gebieden met bijzondere waarde

Kromme Rijn

Begrenzing: Tamboersdijk, Koningsweg, Oosterspoorlijn, Rubenslaan

De eerste planvorming voor de wijk vindt plaats tussen 1931-1939. De opzet van de wijk is bedoeld als een 'verbeterd Wilhelminapark' met gevarieerde bebouwing in een open verkaveling rond een centrale parkzone, aan weerszijden van de Kromme Rijn. De uiteindelijke planvorming en bouw vindt plaats tussen 1949-1956. De gemeente hanteert ditmaal een gewijzigd ruimtelijk beleid (ten opzichte van 1931-1939) met meer gestapelde bouw en een deels ander karakter. Het programma omvat etagewoningen, eengezinswoningen (waaronder duplexwoningen), boven- en benedenwoningen, bejaardenwoningen, winkels, scholen en enkele 'autoboxen' en garages.
De stedenbouwkundige karakteristiek wordt bepaald door het groene hart met een park rondom de (in zijn loop aangepaste) Kromme Rijn, met daar omheen de in een open verkaveling geplaatste gestapelde woningbouw, die zó gesitueerd wordt dat er altijd zicht is op het Krommerijnpark. Er komt beeldbepalende hoogbouw als markering van de stedenbouwkundige ruimten (Stadionflat en studentenflat Rubenslaan). Langs het oude lint Koningsweg wordt nieuwbouw tussen de oudere bebouwing ingevoegd. Het woningbouwprogramma is zeer gevarieerd met villa bebouwing (Breitnerlaan), gestapelde woningen en appartementen (sociaal en middenklasse), duplexwoningen en bejaardenwoningen (Kranenburgerlaan). De architectonische kwaliteit van de individuele bebouwing is hoog, er is sprake van een keur aan (Utrechtse) architecten. De architectuur behoort tot de karakteristieke vroeg-naoorlogse fase van de wederopbouw met baksteen en kappen en diverse decoratieve gevelelementen (Delftse school), maar ook in combinatie met beton (winkelgalerij) en ander bijzonder materiaalgebruik (bronzen puien, natuurstenen decoraties e.d.). Er is bij meerdere gebouwen sprake van gevelkunst.
Er is sprake van een grote gaafheid van de stedenbouwkundige opzet, met slechts enkele nieuwe toevoegingen (nieuwbouw Kranenburgerschool en nieuw volume bij Kohnstammschool). Er is ook een relatief grote gaafheid van de architectuur, op enkele renovatie-ingrepen na (kunststofpuien op diverse plaatsen, gevelisolatie flats Lodewijk Napoleonplantsoen). Het groen is rijkelijk aanwezig in de vorm van het Krommerijnpark en de bomenreeksen.

Analyse ruimte en bebouwing (rapport Steenhuis/Meurs).

Historische beelden

De flats aan het Lodewijk Napoleonplantsoen.

Op deze luchtfoto is de wijk te zien net na voltooiing.

Voorbeelden van de huidige bebouwing

Object: **Stadionflat**
Locatie: Stadionlaan
Bouwjaar: 1955-1956
Architect: P.J. Koster, Bouwbedrijf Barreveld

Deze luxe woonflat (architect P.J. Koster, 1955) is de eerste 'tienhoogflat' in Utrecht en wordt neergezet als een landmark bij de toegang tot de wijk. De dertig meter hoge flat is bedoeld voor de particuliere sector en heeft 53 drie- en vierkamerappartementen. Ook komen er dertig autoboxen. De woningen hebben moderne voorzieningen, zoals een ingebouwde ijskast, een bruynzeelkeuken, huistelefoon en centrale radio- en televisieaansluiting.
De gevel van gele verblendsteen met stalen ramen wordt verfraaid met vogeltableaus van kunstenaar Jan Boon.
De stalen buizen van de galerij functioneren deels als regenwaterafvoer, maar konden ook bij brand gebruikt worden voor de aanvoer van bluswater.

Ensemble: **Villareeks Breitnerlaan 1-11, Israëlslaan 7,9**
Locatie : Breitnerlaan, Israëlslaan, Park Krommerijn
Bouwjaar: 1955-1959
Architecten: Van der Wart, Blom, Rietveld, van Overhagen, Reitsma, Van Rossum, ten Houten de Lange, P. Bloemsma

Aan de Kromme Rijn staan grondgebonden villa's, waarvan er geen twee identiek zijn. Particuliere opdrachtgevers schakelen hier diverse bekende Utrechtse architecten in, waaronder Gerrit Rietveld die hier twee villa's bouwt. De woningen hebben zonder uitzondering een gesloten zijde aan de straatkant en een open zijde aan de parkzijde. Ook hebben veel villa's een garage, veelal als begane grond met daarboven de woonruimte: een drive-inwoning. Ook zijn er aparte, mee-ontworpen garages. Veel woningen hebben toegepaste kunst aan de gevel.

Object: **Woonhuis Theissing**
Locatie: Breitnerlaan 11
Bouwjaar: 1958-1960
Architect: Gerrit Rietveld

Gerrit Rietveld ontwerpt hier twee villa's, waarvan nummer 11 gebouwd voor de familie Theissing, de man is werkzaam bij de firma Bredero. De plattegronden zijn vrij in deelbaar door het gebruik van schuifbare wanden (niet meer aanwezig). De vertrekken zijn optimaal met glas gericht op de parkzijde. Er is gewerkt met de B2-blokken (ontwikkeld door Bredero), ook in decoratief opzicht door bijvoorbeeld de blokken op hun kant te gebruiken.

Object: **Duplexwoningen**
Locatie: Kozakkenweg, Kranenburgerweg e.o.
Bouwjaar: ca. 1955
Architect: Dienst Openbare Werken, gemeente Utrecht

In duplexwoningen wonen twee gezinnen in één woning, ieder met een aparte opgang. Er zitten dan ook twee voordeuren naast elkaar. Het was de bedoeling dat met het voorbij gaan van de woningnood, de dubbele woning zou worden omgezet in één woning. De woning wordt dan 'ontduplext' en de tweede deur zou worden omgezet in een raam. Het 'ontduplexen' zou uiteindelijk in veel plaatsen ook gebeuren, maar niet overal, zoals hier te zien is. De duplexwoning is een typisch naoorlogs fenomeen.

Object: **Bejaardenwoningen**
Locatie: Tamboersdijk
Bouwjaar: 1953
Architect: D. Verhoeven

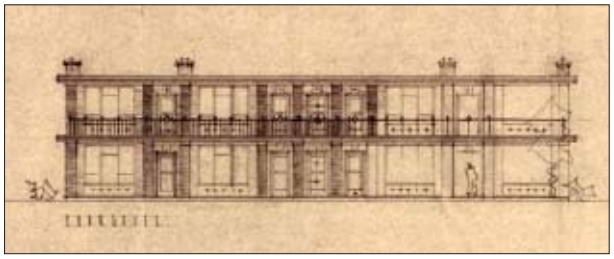

Bejaardenwoningen als deze komen vanaf het begin standaard voor in de naoorlogse wijk en vaak zijn ze als een apart blokje neergezet. Het gaat in dit geval om 38 kleine boven- en benedenwoningen met een oppervlak van ca. 144 m³ per woning. De woningen worden op verschillende manieren ontsloten, zowel via voordeuren aan de straat en op de galerij, alsook via een intern portiek.

Ensemble: **Lodewijk Napoleonplantsoen**
Bouwjaar: 1956
Architect: Gemeentelijke Bouw- en Woningdienst

Aan het Krommerijnpark staan zes portieketageflats in een kamstructuur. Die kamstructuur is gekozen om vanuit de achterliggende woningen ook vrij zicht op het park te houden. De flat aan het Kozakkenplein heeft een winkelstrip, met karakteristieke betonnen 'pilotis' als draagstructuur. De flats hebben op de kop ook grote ramen met uitzicht op het plantsoen. De architectuur is karakteristiek voor de tijd in baksteen, met een flauwe kap en schoorstenen. De buitengevelisolatie van latere datum doet afbreuk aan het beeld.

Ensemble: **Adriaen van Ostadelaan 115/Israëlslaan 2-16, winkels en woningen**
Bouwjaar: 1953
Architect: A.P. Koster en A. van Overhagen

Deze 80 appartementen hebben een opvallend materiaalgebruik dat vooral toegepast is om de gevels te decoreren. Er zijn balkons met betonnen zuiltjes en medaillons met tekens van de dierenriem, de toegangspuien op de begane grond zijn uitgevoerd in brons. De woningen hebben moderne voorzieningen zoals vuilstortkokers, liften en centrale verwarming. Het complex heeft een gemeenschappelijk binnenterrein met een stookhuis met een karakteristieke schoorsteen.

Kohnstammschool: zie thema onderwijs

Halve Maan

Begrenzing: Goethelaan, Beethovenlaan, H. van Tussenbroekplantsoen, Wagenaarkade, Merwedekanaal

De eerste planvorming vindt plaats in 1936, de Halve Maan is de voltooiing van de sinds 1922 in aanbouw zijnde wijk Oog in Al. Als centrale as in de wijk komt een brede laan (Lessinglaan, Joseph Haydnlaan) als onderdeel van de rondweg uit het Uitbreidingsplan Berlage Holsboer (1e versie 1920). Tot 1945 zijn in het plangebied zo'n 300 woningen gerealiseerd, het noordelijk deel ligt dan nog grotendeels braak. In 1951 wordt het plan herzien, uitgaande van de grote naoorlogse woningbouwopgave met de introductie van gestapelde bouw, strokenverkaveling rond een centraal plein en meer voorzieningen. De stedenbouwkundige opzet wordt bepaald door twee hoofdstructuren: de hoogbouw langs de Lessinglaan, J. Haydnlaan en de hoogbouw langs de Johan Wagenaarkade, met als belangrijke toegang tot de wijk en centrale stedelijke ruimte het Herderplein. Twee andere centrale ruimten worden gesitueerd rond de Händelstraat (winkels) en in het verlengde van de Everard Meysterlaan (zichtas) aan het Victor Hugoplantsoen (groen en scholen). Het woonprogramma is gericht op de middenklasse (net zoals Oog in Al) met appartementengebouwen en drive-inwoningen. Maar er is ook nadrukkelijk gezorgd voor aanbod voor andere groepen: bejaardenwoningen, grote en kleine gezinnen en zelfs woningen voor 'onvolledige' gezinnen. De architectuur van de wijk is enerzijds karakteristiek voor de periode – Delftse school met baksteen, kappen en enige geveldetaillering – maar anderzijds ook zeer uitgesproken en uniek. Dat geldt met name voor de gebouwen rondom het Herderplein, waar in kapvorm, materiaalgebruik en gevelcompositie architectuur is gerealiseerd die nergens anders voorkomt. Ook is bij de stedenbouwkundige inrichting van het Herderplein een volwaardige rol aan de kunst toebedeeld met het pleinontwerp van Antonio Salvatore.
In de Halve Maan is ook – op bescheiden schaal - de eerste systeembouw toegepast (IBM systeem van Groosman). De kerkgebouwen zijn in architectuur en opzet (plattegrond) exemplarisch voor de religieuze architectuur van deze periode.
Anno 2014 is de wijk nog zeer gaaf in stedenbouwkundige opzet en architectuur. Ingrepen vinden nu plaats rondom het Victor Hugoplantsoen met de geplande bouw van een fietsbrug. Ook zijn de ingangen van enkele flatgebouwen aangepast. De gaafheid van het geheel en de bijzonderheid van met name het Herderplein en omgeving heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed er toe gebracht de wijk in 2012 te benoemen tot wederopbouwgebied van nationaal belang.

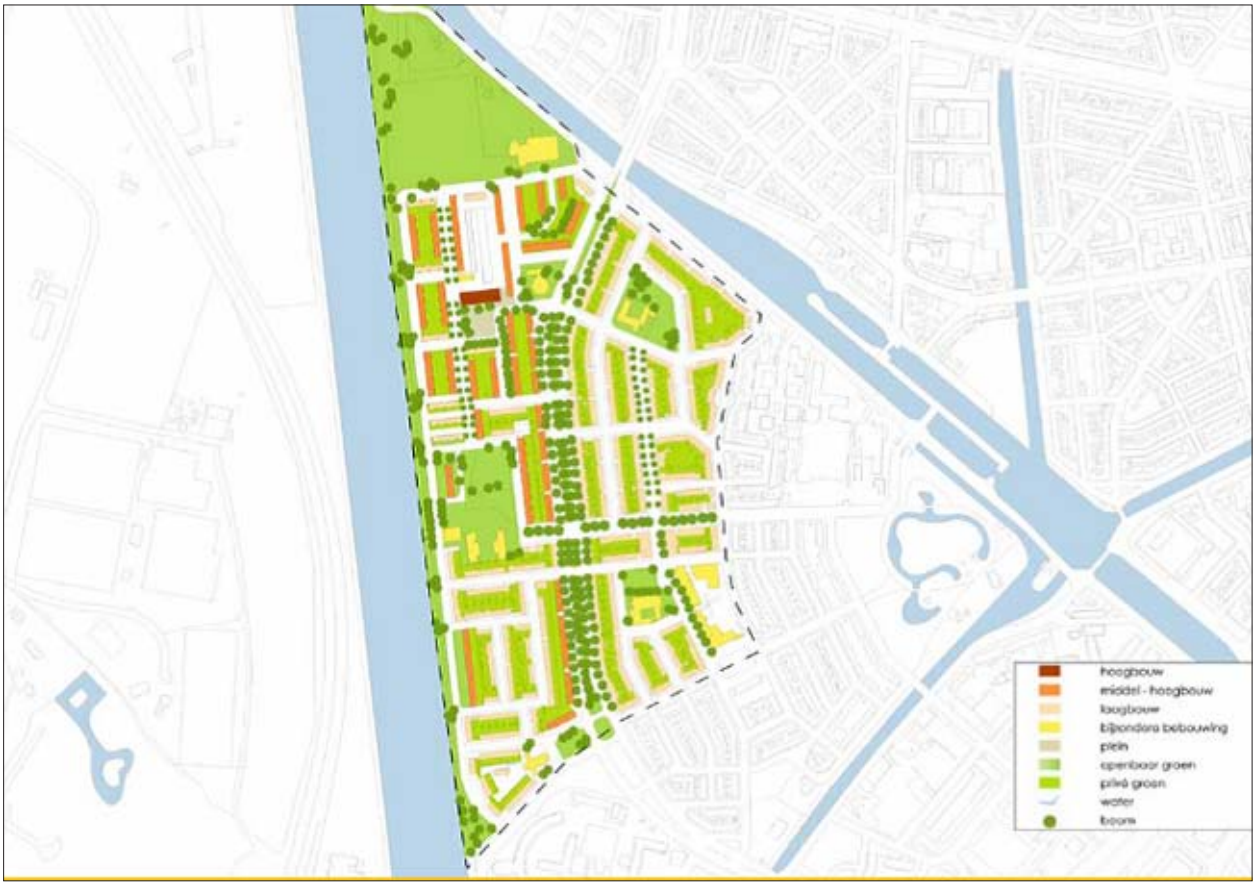

Analyse ruimte en bebouwing (rapport Steenhuis/Meurs).

Historische beelden

Het Herderplein is zo ingericht dat er in alle seizoenen gespeeld kan worden.

De groenzone langs het Amsterdam-Rijnkanaal in gebruik als recreatiezone.

Voorbeelden van huidige bebouwing

Ensemble: **Herderplein, Herderlaan en Dickenslaan**
Bouwjaar: 1953
Architect: Groosman (winkels en woningen), De Jong, Taen en Nix (woningbouw), A. Salvatore (openbare ruimte)
Kunstenaars: Jan Boon en Jan van Luijn (mozaïek en beeld)
Status: wederopbouwgebied van nationaal belang

Dit plein en de omringende gebouwen zijn als één stedenbouwkundig geheel ontworpen. Rondom het verdiepte plein met een ingelegd kunstwerk van Jan Boon zijn winkels met maisonnettes gesitueerd, beneden- en bovenwoningen en flats. De gebouwen van architecten De Jong, Taen en Nix vallen met name op door de architectuur met ronde dakvormen en verschillende kleuren metselwerk en beton. De beneden- en bovenwoningen hebben een opvallend vormgegeven intern trappenhuis met lichtkoepel. Het standbeeld van Jan van Luijn van de ‘oprijzende vrouw’ verbeeldt de vooruitgang en is speciaal ontworpen voor deze plek.
Het blok met de winkels is van architectenbureau Groosman en bestaat uit maisonnette woningen.
De flats van De Jong, Taen en Nix zijn in 2015 gerenoveerd.

Ensemble: **Flats en bejaardenwoningen**
Locatie: Johan Wagenaarkade, La Fontainestraat
Bouwjaar: 1953
Architect: Dienst Openbare Werken, gemeente Utrecht
Status:wederopbouwgebied van nationaal belang

De portiekflats staan met vrij uitzicht op het Amsterdam-Rijnkanaal. Ze zijn iets teruggelegen in de rooilijn en hebben een strook met groen en rozenstruiken aan de voorzijde. De gevels hebben houten panelen, geleverd door houtleverancier N.V. Malba uit Utrecht. De houten panelen zijn later blauw geschilderd. Opvallende elementen aan de flats zijn de gemetselde schoorstenen tegen de zijgevel.
De lage woningen zijn bejaardenwoningen en hebben een inpandige trapopgang. De architectuur van flats en bejaardenwoningen is op elkaar afgestemd.

Object: **Woningen voor onvolledige gezinnen**
Locatie: Johan Wagenaarkade, Hendrika van Tussenbroekplantsoen
Bouwjaar: 1953
Architect: D. Blom
Status: wederopbouwgebied van nationaal belang

Woningen voor onvolledige gezinnen zijn bestemd voor alleenstaanden (weduwe of weduwnaar) met kinderen. Het gaat om zeer bescheiden woningen. Opvallend is de verspringende rooilijn, waarmee een vriendelijke uitstraling wordt bereikt.

Ensemble: **Lessinglaan, Joseph Haydnlaan**
Bouwjaar: 1953
Architect: A.P. Koster en Anth. De Ridder
Status: wederopbouwgebied van nationaal belang

Langs de Lessinglaan en Haydnlaan staat een reeks flats die opgetrokken zijn in (sier) beton en gele baksteen. Een aantal is gebouwd in opdracht van de Levensverzekeringsmaatschappij de 'Utrecht', die bij de entree van de wijk – vanaf de Spinozabrug – een mozaïek van de hand van kunstenaar Jan Boon op de zijgevel heeft. De meeste flats zijn gebouwd in opdracht van Rosenthal's Bouwbedrijf. De gevels met hun uitstekende erkers en verspringende daklijn vormen een fraaie gevelwand langs de laan.

Ensemble: **Victor Hugoplantsoen**
Bouwjaar: 1951
Architect: A.P. Koster en A. van Overhagen
Status: wederopbouwgebied van nationaal belang

Deze flat is gebouwd voor personeel van Levensverzekeringsmaatschappij de 'Utrecht'. De woningen hebben vier verschillende plattegronden en loggia's. In de onderste bouwlaag zijn naast bergingen ook een centrale was- en droogruimte gemaakt. De gevels vallen op door decoratieve elementen en de betonnen lateien. Karakteristiek voor deze periode is ook de omkleding van de entrees.

Object: **Drive-inwoningen**
Locatie: Noltheniusstraat
Bouwjaar: 1953
Architect: Anth. De Ridder
Status: wederopbouwgebied van nationaal belang

De eengezinswoningen zijn in opdracht van Rosenthals' Bouwbedrijf ontworpen en behoren tot de vroege voorbeelden van drive-inwoningen in Utrecht. De verdiepte garage werd geschikt geacht voor grote auto's, zoals een Dodge of een Plymouth. Vanuit de garage loopt een trap naar de woonkamer.

Object: **Spinozabrug**
Locatie: Spinozaweg / Lessinglaan
Bouwjaar: 1940-1941 (bouwstop 1942), voltooid 1951
Architect: Dienst Openbare Werken i.s.m. architect Verhoeven.
Constructeur: Fa. Penn & Bauduin, Heymerink
Hekwerk: fa J. Baas naar ontwerp van architect Kuiler
Kunstenaar: Pieter d'Hont

De brug is al vóór 1940 in aanbouw als onderdeel van de ringweg (de Lessinglaan) en vormt een belangrijke verbinding met de nieuwe wijk Oog in Al. De gemeente formuleert een hoge ambitie voor de bouw van een 'familie van bruggen' over het Merwedekanaal, waarbij een fraaie vormgeving van belang is. De brug wordt ontworpen als rolbasculebrug met twee afzonderlijke brugklappen, vanwege de scheve ligging over het kanaal. De onderbouw van de brug is deels gereed als in 1942 de bouwstop wordt afgekondigd. Na de oorlog wordt de brug in 1950 voltooid volgens de bouwtekeningen. Bij de brug komt het kunstwerk 'De Wijsheid' van Pieter d'Hont.

1.2 Bijzondere ensembles

Tolsteeg en Hoograven

Begrenzing: Vaartsche Rijn, Baden Powellweg, Waterlinieweg en A12

Vóór 1954 hoort een deel van dit gebied nog bij de gemeente Jutfaas. Deze gemeente heeft in de jaren dertig een paar lange straten met woonhuizen en een paar scholen tegen de gemeentegrens aangebouwd. Het voormalige Inundatiekanaal wordt daarbij getransformeerd tot een groene zone (Julianalaan). In 1949 en 1952 werken zowel Utrecht als Jutfaas eigen plannen uit, te weten Uitbreidingsplan Tolsteeg door Utrecht en Plan Hoograven door Jutfaas, zij het dat over het laatste plan nauw overleg wordt gevoerd, omdat de grenswijziging aanstaande is. Na de grenswijziging van 1954 worden beide plannen samengevoegd door de stedenbouwkundige en hoofd van de nieuw opgerichte Dienst Stadsontwikkeling C.M. van der Stad als het plan Tolsteeg-Hoograven. De nieuwe opzet kent voor Utrecht de introductie van 'de stempel': acht wooneenheden in de vorm van hoven met ca. 300 woningen bestemd voor alle inkomensgroepen, leeftijdsgroepen en uiteenlopende gezinsgrootte. Binnen de eenheid zijn ruime binnentuinen en een centraal plein. De opzet is in het bijzondere gericht op de recreatiebehoefte van de verschillende leeftijdsgroepen, zodat de kleinste kinderen kunnen spelen in de binnentuin en de grotere kinderen op het centrale plein.
De stempels worden vormgegeven door verschillende architecten van naam, zoals G. Rietveld, J. Bedaux, R. Flederus en P. Dingemans en Sj. Wouda. Binnen de vastgestelde stedenbouwkundige opzet en het programma geven zij ieder een eigen uitwerking aan de architectuur. Samenhang tussen de stempels wordt versterkt door de aanleg van een singelstructuur die de hoven en de overige bebouwing met elkaar verbindt. Tevens worden er vier kleinere parken ingericht (zoals het Ridderplantsoen).
De openbare ruimte en het groen wordt voor het eerst voor de gehele wijk integraal mee-ontworpen met de stedenbouw, verantwoordelijk voor de groenaanleg is landschapsarchitect en hoofd van de Dienst Plantsoenen B. Galjaard.
In het noorden van de wijk komen acht vrijstaande hoge woonflats en in het zuiden worden ca. 300 eengezinswoningen gebouwd naar een ander stedenbouwkundig plan (Uitbreidingsplan Hoograven III, stedenbouwkundige C. Hanekroot).
De wijk heeft alle benodigde voorzieningen, waaronder twee grotere winkelcentra gesitueerd rond het Smaragdplein en in het zuiden gelegen aan weerszijden van de rondweg ('t Goylaan) en zijn verbonden via een voetgangerstunneltje.

Analyse ruimte en bebouwing (rapport Steenhuis/Meurs).

Historische beelden

Woningbouw in een stempel van architect Jos Bedaux.

De karakteristieke pierenbadjes die overal in Hoograven werden aangelegd. Dit is de Tjepmahof van architect Gerrit Rietveld.

Voorbeelden van de bijzondere ensembles

Ensemble: **Flats Tolsteegplantsoen 1-57**
Bouwjaar: 1957
Architect: G. Leeuwenberg

Deze acht flats worden gebouwd als eerste onderdeel van het plan Nieuw Hoograven. Ze staan schuin geplaatst in een ruime en groene omgeving. In de plinten van de flats zijn 24 garages opgenomen. Er zijn drie-, vier- en vijfkamerwoningen. Als extra luxe krijgen alle flats een Bruynzeelkeuken, een lavet en een ijskast. Dankzij de gevels van gele baksteen, het silhouet met de schoorstenen en het siermetselwerk vormen de flats een opvallend ensemble.

Ensemble: **Flats Robijnhof, Rijnesteinhof, Tjepmahof**
Bouwjaar: 1954-1956
Architect: G. Th. Rietveld

Binnen de vastgestelde stedenbouwkundige opzet streeft Rietveld naar een eenheid in de architectuur voor zowel de flats als de eengezinswoningen. Karakteristiek hiervoor zijn bijvoorbeeld de betonranden die doorlopen in alle gevels. Rietveld koos bewust voor platte daken als principe, maar op die daken van de laagbouw brengt hij een patroon aan, zichtbaar voor wie er op kijken: de vijfde gevel. Andere opvallende elementen zijn de spiltrappen en de droogruimten, die achter lamellen verborgen zitten zodat de was niet aan de buitengevel te zien is. De flats zijn door de huidige eigenaar Bo-Ex gerestaureerd waarbij veel van de architectuur van Rietveld in ere is hersteld.

Ensemble: **Detmoldstraat, Huis ten Boschlaan, Ruygenhoeklaan, Ridderlaan**
Bouwjaar: 1956
Architect: A.J. van der Meijden

De flats rond een binnenhof hebben een aantal karakteristieke kenmerken van de wederopbouwarchitectuur van de jaren vijftig: baksteen bouw, schuin geplaatste balkons die een zekere ruimtelijkheid geven en accentuering van de ingangen. Met name de balkons zijn een bijzonder element in de gevelarchitectuur. In de winkelstrip aan de Ruygenhoeklaan zijn nog enkele originele winkelpuien aanwezig.

Ensemble: **Oudegeinlaan, Linschotensingel, Nijeveldsingel**
Bouwjaar: 1956
Architect: P. Dingemans en Sj. Wouda

De flats van architecten Dingemans en Wouda hebben dezelfde stedenbouwkundige opzet als de andere stempels. Ook hier is bijzondere aandacht besteed aan een architectuur: karakteristieke baksteen bouw met een flauwe kap en een repeterend patroon van schoorstenen. Maar het meest opvallend zijn de schuin geplaatste balkons, verbeelding van de ruimtelijkheid en tegelijkertijd een optimale beleving van het uitzicht op de singel. De zijgevels hebben een – nu minder zichtbaar – ruitvormig baksteenpatroon.

Ensembles: **Bruggen Nieuw-Hoograven**
Locatie: Detmoldstraat / Rijnhuizenlaan / 't Goylaan / Linschotensingel / Nijeveldsingel
Bouwjaar: 1954-55
Architect: Dienst Openbare Werken

De singelstructuur van nieuw Hoograven is een bijzonder element dat de verschillende woonstempels met elkaar verbindt. In deze singelstructuur zijn vijf identieke toogbruggen ontworpen. De bruggen in sierbeton hebben een zorgvuldige vormgeving met een lage doorstroomopening en fraaie hekwerken.

Nieuw-Zuilen

Begrenzing: Vecht, Marnixlaan, Amsterdam-Rijnkanaal, Zuilense Laan

In 1950 presenteert de (toen nog) gemeente Zuilen een eigen uitbreidingsplan, gemaakt door de gemeente-architect W.C. van Hoorn en in 1952 wordt een herziene versie gemaakt door bureau Op ten Noort. Dit plan wordt in 1953 door de gemeenteraad van Zuilen goedgekeurd. Op 1 januari 1954 wordt Zuilen echter bij de gemeente Utrecht gevoegd, die in 1955 een eigen plan, genaamd 'Nieuw Zuilen' opstelt, dat echter in grote lijnen het plan Op ten Noort volgt. Ondertussen zijn er sinds 1945 al zo'n 1600 woningen gebouwd, onder andere langs de door Berlage in 1920 ontworpen as (prins Bernardlaan, inclusief het Bernardplein) en een reeks portiekflats, zoals de Schaakwijk. Het plan Nieuw Zuilen uit 1954 voegt hier nog eens minstens 2000 woningen en voorzieningen aan toe. De Vechtoevers worden opgeschoond en opnieuw ingericht met een ruime groenzone (Vechtplantsoen) en gestapelde bouw in een open verkaveling (strokenbouw). Het groen van de Vecht wordt via een tweetal grote groene lobben de wijk verder ingetrokken, dit zijn het Muiderslot/Niftarlakeplanstoen en de van Heukelomlob (inclusief het Springerpark). Naast gestapelde bouw (nog in traditionele bouw) komt er relatief veel laagbouw in het plan. Ook komen er meer scholen, winkelcentra (o.a. Bernardplein, Zwanenvechtlaan) en sportvelden.

In het kader van het Wijkontwikkelingsplan Zuilen is in de jaren negentig van de vorige eeuw een grootschalige vernieuwing ingezet. Er is op veel plaatsen nieuwbouw gekomen (Schaakwijk, Pedagogenbuurt, diverse school-locaties enz., in de groene lobben).

Historische beelden

De flats van de Pedagogenbuurt van gemeente-architect W.C. van Hoorn.

Analyse bebouwing en ruimte (rapport Steenhuis/Meurs).

Voorbeelden van bijzondere ensembles/gebouwen

Ensemble: **Burg. Norbruislaan 260-338**
Bouwjaar: 1953
Architect: J.T. Vermeulen en W.C. van Hoorn

De drie flats zijn gebouwd in opdracht van de toenmalige gemeente Zuilen. De architecten besteden veel aandacht aan de detaillering van de galerijen en de trappenhuizen. Het materiaal is een lichte baksteen en diverse dragende elementen zijn in beton uitgevoerd. De open trappenhuizen krijgen een bekroning, onder andere met een lichtkoepel, hijsbalken en betonnen overstekken vormen een extra accent, met zelfs een sierelement in smeedwerk. De hekwerken van de galerijen rusten op een doorlopend betonvloer met betonnen steunbalken met een decoratief vormgegeven uiteinde.
De meeste raampartijen zijn gewijzigd (kunststof kozijnen), maar een enkele heeft nog de originele slanke profilering.

Kanaleneiland

Begrenzing: Amsterdam-Rijnkanaal, Weg der Verenigde Naties, Merwedekanaal, Rijksweg A12

Kanaleneiland is na de grenswijziging van 1954 de eerste naoorlogse wijk die de gemeente Utrecht (C.M. van der Stad) in zijn geheel en integraal ontwerpt. Het plan komt direct voort uit het structuurplan van 1954 en heeft de volgende kenmerken: scheiding van de functies wonen (de stempels), werken (Merwedekanaalzone) en recreëren (de parken). Ook de wegenstructuur en de aansluiting op de bestaande stad wordt mee-ontworpen, het (auto) verkeer geldt voor het eerst als essentieel onderdeel van de hoofdopzet. Dat betekent de bouw van diverse bruggen over de kanalen, de Beneluxlaan als onderdeel van de stedelijke rondweg en de karakteristieke rotondes die hier voor het eerst stelselmatig worden toegepast, hetzelfde geldt voor de consequent uitgevoerde vrijliggende fietspaden. De woningbouw (bestemd voor 30.000 inwoners) is hoofdzakelijk uitgevoerd in gestapelde bouw in een stempelstructuur. Elke stempel bestaat uit een aantal stroken etagewoningen met op de kop een rijtje eengezinswoningen. De woningen hebben privé-tuinen. De hoogste bebouwing is gelegen aan de grote structuren, zoals het Amsterdam-Rijnkanaal en de Beneluxlaan, maar ook de entrees van de wijk hebben een markering met hoogbouw (woongebouw het Hoogt in het noorden en drie woontoren in het zuiden). In Kanaleneiland-zuid wordt de eerste systeemwoningen gebouwd. De Verenigde Aannemers Maatschappij (VAM) richtte aan het kanaal een fabriek op waar de gevelplaten, vloeren, trappen e.d. werden geprefabriceerd en vervolgens naar de bouwplaats worden vervoerd om met behulp van kranen en enkele bouwvakkers gemonteerd te worden. In Transwijk wordt een geheel andere stedenbouwkundige opzet gekozen met laagbouw in een afwijkende oriëntering. In de gehele wijk variëren de woningplattegronden per gezinsgrootte, ook hier wordt niet gebouwd voor verschillende inkomens, maar voor verschillende levensfasen. De principes van licht en ruimtelijkheid worden in de woningen nadrukkelijk meegenomen door het toepassen van grote ramen en schuifwanden.
De wijk is volledig zelfvoorzienend en krijgt een groot centraal winkelcentrum, kleinere winkelstrips op buurtniveau, een bibliotheek, lagere en middelbare scholen, kerken, een ziekenhuis, bejaardenhuizen, sportvelden enz. Ook het groen is integraal mee-ontworpen met niet alleen een centraal park (Transwijk) en diverse buurtparken, maar ook rond de stempels worden speciale beplantingsplannen uitgevoerd (groenontwerpers B. Galjaard en van J. Van Alff).

Analyse ruimte en bebouwing (rapport Steenhuis/Meurs).

Historische beelden

Een ansichtkaart van Kanaleneiland.

Majorettes op de Marco Pololaan (1970).

Voorbeelden van bijzondere ensembles en bebouwing

Ensemble: **Intervam-flats Kanaleneiland Zuid**
Bouwjaar: 1961-1964
Architect: Gemeentelijke Bouw- en Woningdienst

De Intervamfabriek aan het Merwedekanaal maakt daar ter plekke gevelplaten, vloeren, trappen e.d. Deze onderdelen worden vervolgens naar de bouwplaats vervoerd en met behulp van kranen en enkele bouwvakkers gemonteerd. Hoewel er geen sprake is van uitgesproken architectuur, wordt het beeld wel bepaald door de betonnen gevelplaten en de gelamineerde panelen onder de ramen. Bij de recente renovatie van de flats is door de verschillende woningbouwcorporaties getracht om het oorspronkelijke gevelbeeld weer recht te doen.

Ensemble: **Transwijk**
Bouwjaar: 1961
Architect: Bouw en Woningdienst Gemeente Utrecht

In Transwijk wordt een laagbouw buurt gebouwd in een afwijkende opzet: met een schuine verkaveling in plaats van de strenge noord-zuidrichting. Door deze verkaveling ontstaat er een coulissewerking. De woningen behoren tot de zogenaamde 'keuzeplanwoningen': dit zijn door het rijk geselecteerde bouwplannen die tot op bestek niveau zijn uitgewerkt en die zondermeer toegepast mogen worden. De woningen zijn gerenoveerd en hebben buitengevelisolatie gekregen (inclusief een nieuwe kleur).

Object: **Woongebouw De Hoogt**
Locatie: Beneluxlaan, Van Weerden Poelmanlaan
Bouwjaar: 1964
Architect: ir. H. Nefkens en Th. Benschop

Opdrachtgever van dit woongebouw is de Nationale Levensverzekeringsmaatschappij (later opgegaan in Nationale Nederlanden). De bouw wordt uitgevoerd Bredero's Bouwbedrijf. De woonflat heeft 102 woningen op een plint met kantoren. Bij de oplevering is het hoogste woongebouw van Nederland en krijgt het toepasselijke naam 'De Hoogt'. Het gebouw is karakteristiek voor de rationele en functionele architectuur van de jaren zestig. Omdat het betonskelet de dragende constructie was, zijn ijle glazen vliesgevels mogelijk.

De **verkeerstuin, park Transwijk**, de **bibliotheek** en de **Triumfatorkerk** komen bij andere thema's aan de orde.

Overvecht

Begrenzing: Vecht, Tenneseedreef, N230, spoorlijn Utrecht-Hilversum

De eerste planvorming vindt plaats in 1960 door de stedenbouwkundige W. Wissing, die een schetsplan maakt met een serie compacte buurten rondom twee centrale parken. De carré-vormige woonbuurten zijn bedoeld voor ca. 800 woningen en worden gescheiden door groene voegen. Voorzieningen als speelplekken en scholen worden zo gepositioneerd dat ze altijd lopend via het groen bereikbaar zijn.
De bebouwing in Zuid wordt gecombineerd met een park, met verschillende functionele invullingen (sport, spelen en kinderboerderij), de onderdelen van het park zijn door enkele doorgaande wegen van elkaar gescheiden, middenin staat de beeldbepalende watertoren uit 1936 (park de Watertoren). Een singelstructuur loopt van noord naar zuid via het park dwars door de wijk. Ook de randenlangs de natuurlijke grenzen als de spoorweg, de – nog uit te voeren – rondweg langs de Gageldijk en de Vecht worden groen ontworpen, maar welk elk met een eigen ontwerp Centraal is een groot stedelijk centrum gepland. Op markeringsplekken in de wijk en langs de wegen wordt hoogbouw gesitueerd. In Zuid wordt naast hoogbouw variierend van vier tot tien lagen ook veel laagbouw neergezet (25%)en dan in de vorm van clusters eengezinswoningen en keuzeplanwoningen. Het doorgaande verkeer wordt zoveel mogelijk om de woonbuurten geleid via 'stroom'-wegen, die allen de naam van een rivier krijgen. Vanaf 1962 wordt Overvecht-Noord als schetsontwerp uitgewerkt door stedenbouwkundige C. Hanekroot, die als reactie op de kleinschaligheid van Zuid grote woonvlekken van zo'n 2000 woningen ontwerpt rondom een groot centraal park (park de Gagel). Hanekroot maakt juist grote stedelijke ruimten met hoogbouw en groene hoven in een rationeel patroon, waartussen de wegenstructuur als een meander slingert. In Noord is meer systeembouw (met name Intervam) toegepast dan in Zuid. In heel Overvecht is veel variatie aangebracht in de woningtypologie en plattegronden. Speciaal voor Noord wordt de middelhoogbouw ontworpen rondom beschutte binnenhoven. Langs de Vecht komt een parkzone met daarin als losse elementen een aantal bejaardentehuizen en het ziekenhuis. De ooit als markeringspunten bedoelde torenflats zijn uiteindelijk niet meer gebouwd. Wel krijgt Overvecht als enige wijk een reeks experimentele flats.

Analyse bebouwing en ruimte (rapport Steenhuis/Meurs).

Historische beelden

Het park de watertoren met de speeltuin. Op de achtergrond de watertoren en de Heilige Geestkerk.

De middelhoogflats die speciaal voor Overvecht zijn ontworpen.

Voorbeelden van bijzondere ensembles

Structuur: **Binnenterreinen Overvecht-Zuid, Samosdreef e.a.**
Bouwjaar: 1963
Architect: Bouw- en Woningdienst gemeente Utrecht

De middelhoogbouw van drie en vier lagen is speciaal voor Overvecht ontworpen. De plattegronden hebben grote eetkeukens, op dat moment een nieuw fenomeen in de Utrechtse woningplattegrond.
De middelhoogbouw staat altijd aan beide zijden in een groene ruimte en is dus ook alzijdig ontworpen (geen achtergevels). Ze zijn op een aantal plekken gegroepeerd rond binnenhoven, die extra groen aandoen dankzij de grote achtertuinen. De woningen hebben ruime balkons aan deze zijde met uitzicht op de besloten ruimte met speelplekken voor de kleine kinderen.

Structuur: **Hoogbouw met groene hoven Overvecht-Noord, o.a. Kwango- en Gambiadreef**
Bouwjaar: 1964-1966
Architect: Intervam i.s.m. Bouw- en Woningdienst

De Intervamfabriek heeft voor een belangrijk deel de tienhoogflats gebouwd in Overvecht. Opvallend is dat er vooral sprake is van portiekontsluitingen, met halverwege een 'loze' etage als doorgaande interne galerij-ontsluiting. Glazen puien (nu soms met kunststof kozijnen) en borstweringen van grindbeton bepalen het beeld. De compositie van de solitaire flats is vooral in Noord langs de grote wegen opgepakt met ruime groene hoven en overal doorzicht op achtergelegen gebouwen en groen.

Ensemble: **Rubicondreef, Othellodreef, Turandotdreef**
Architect: de architectenwerkgroep (P. Bloemsma, F. Klein, A. van Overhagen, Th. Hermans)
Jaartal: 1963-64

In Overvecht-Zuid is sprake van een relatief kleinschalige opzet met zeven wooncarre's gelegen in een groen raamwerk. In dit woonbuurtje is sprake van de traditionele doorzonwoning, maar er is veel aandacht besteed aan de samenhang tussen materiaalgebruik en tuinmuurtjes, inclusief de vormgeving van de hekwerken. Die aandacht voor de vormgeving van de overgang van openbare naar privéruimte is een bijzondere kwaliteit. In 2014 zijn de tuinmuurtjes die door slechte staat van onderhoud dreigden te verdwijnen, in stijl vervangen in een samenwerkingsproject tussen gemeente en bewoners.

Het **winkelgebouw van C&A** en de **apotheek bij het Groot Winkelcentrum Overvecht** komen bij andere thema's aan de orde.

Tuindorp-Oost

Begrenzing: Huizingalaan, prof. Jordanlaan, Oosterspoorbaan

Met het buiten werking treden van de Kringenwet in 1951 en de gemeentegrenswijziging van 1954 kan Utrecht eindelijk aan de oostkant een nieuwe wijk bouwen. De opzet wordt om hier een middenstandswijk te bouwen, die aansluit bij het vooroorlogse Tuindorp. Belangrijke infrastructuur ligt al in de planning met de Eykmanlaan als toegangsweg tot Utrecht en de Kardinaal de Jongweg als onderdeel van de rondweg. Stedenbouwkundige C. Hanekroot ontwerpt een wijk met hoogbouw in een ruime groenen context langs de wegen en lage woonbebouwing in de luwte daarachter. Een oud bebouwingslint langs de Jordanlaan wordt ook geïncorporeerd. De wijk krijgt alle benodigde voorzieningen, zoals een centraal winkelcentrum (De Gaard), makkelijk bereikbaar aan de grote wegen, scholen, kerken en een bejaardencentrum. In het centrale deel is een aantal woonbuurten rondom groenstroken. De wijk is nadrukkelijk op de auto afgestemd met drive-inwoningen, brede wegen en veel garageboxen. Er is een diversiteit een woningtypen, variërend van eengezinswoningen tot boven- en benedenwoningen, portiekflats en galerijflats. Stedenbouwkundig opvallend zijn de hoge woonflats, die als wachters langs de Eykmanlaan staan. Hoewel de woningen eenvoudig van architectuur zijn wordt hier en daar gevelkunst toegepast. Net zoals in alle naoorlogse wijken is er ook openbare kunst in de groenzones.

Analyse bebouwing en ruimte (rapport Steenhuis/Meurs).

Historische beelden

De flats langs de Eykmanlaan vormen een rij van 'wachters' langs de weg. Links staat een serie MUWI-scholen.

Het Kouwerplantsoen.

Voorbeelden van bijzondere bebouwing

Object: **Gevelkunst eengezinswoningen**
Locatie: Boekelaan (Tuindorp-Oost)
Bouwjaar: ca. 1963
Architect: Onbekend, keuzeplanwoningen

De huizen in Tuindorp-Oost zijn met name door bouwmaatschappijen neergezet. Sommige complexen zijn ontworpen door architecten, andere zijn voorbeelden van de standaard eengezinswoningen, het gaat dan veelal om de zogenaamde 'keuzeplanwoningen'. Dit kon ook in de zogenaamde 'zelfbouw', waarbij de woningen werden gebouwd door en voor bepaalde bewonersgroepen, zoals ambtenaren.
Bij deze reeks woningen in Tuindorp-Oost valt de gevelkunst op. Abstracte schilderingen van een – tot nu toe – onbekende kunstenaar, die de standaard woningen toch een zekere individualiteit geven. Ondanks de vele aanpassingen aan de woningen (andere ramen en deuren, dakkapellen enz.) is de gevelkunst behouden gebleven en wordt zorgvuldig onderhouden.

Het **woonhuis van architect Dingemans** en de **MUWI-school** komen bij andere thema's aan de orde.

Rijnsweerd-Zuid

Begrenzing: Waterlinieweg, Kromme Rijn, A27, Biltsestraatweg

Het Uitbreidingsplan Rijnsweerd wordt in 1962 vastgesteld. Het gebied is vooral bestemd voor woningbouw (alleen eengezinswoningen) in twee aparte te ontwikkelen wijken, maar ook het nieuwe tracé van de Rijksweg 22 (nu A27) wordt er in opgenomen en het nieuwe Universiteitscentrum de Uithof. Het is de bedoeling dat de woningen 'in hoofdzaak' bestemd zullen worden voor de professoren en andere wetenschappelijke medewerkers van het nieuwe Universiteitscentrum. Daartoe wordt de mogelijkheid geboden tot 'de bouw van individuele woningen op ruime percelen voor bewoners die zich doorgaans in de buurgemeenten vestigen'. De stedenbouwkundige opzet van het eerste deel van de villawijk is een eenvoudig rechtlijnig stratenplan met de genoemde ruime verkaveling. Hoewel alle individuele opdrachtgevers een eigen architect inschakelen, is er toch sprake van een duidelijk eenvormigheid van de bebouwing dankzij de aanstelling van een supervisor. (ir. W. de Bruyn, lid van de Schoonheidscommissie). Tussen 1966 en 1968 worden enkele tientallen grondgebonden villa's gebouwd. Het tweede gedeelte van de woonwijk komt pas na 1975 tot stand in een geheel andere stijl (aannemer De Waal en architect Albers) van zowel stratenplan als architectuur en valt om deze redenen ook niet meer onder de naoorlogse stedenbouw en architectuur.
In 1961 wordt de eerste paal geslagen van het Universiteitscentrum De Uithof. Ook hier is sprake van een rechtlijnig stedenbouwkundig plan (van J.A.G. van der Steur van bureau Van Hasselt en de Koning – Haskoning) dat als een strak grit over het bestaande middeleeuwse polderlandschap wordt gelegd. De bebouwing is functioneel en de faculteiten worden rationeel geclusterd: wis- en natuurkunde in het noordelijk deel, diergeneeskunde in het oostelijk deel met uitloopweiden, in het zuidwestelijk deel geneeskunde en tandheelkunde (de Ponskaart, 1971) en in het centrum de alpha- en gammawetenschappen en alle centrumfuncties zoals winkels en kiosken.

Historische beelden

Een villa aan de Platolaan in Rijnsweerd.

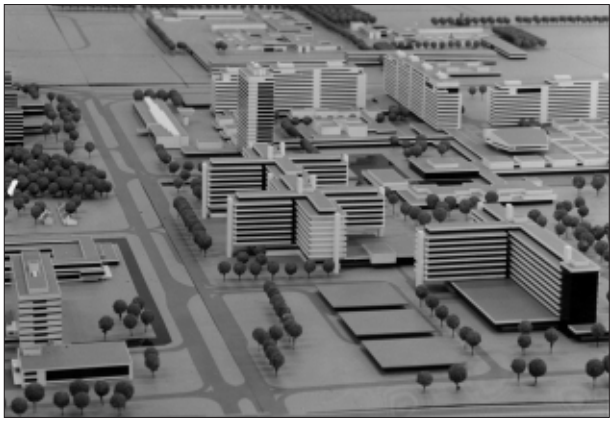

De maquette van de Uithof uit 1968. Uiteindelijk is slechts een deel uitgevoerd.

Voorbeelden van bijzondere bebouwing

Object: **Vergiliuslaan 8**
Architect: J.C. Meulenbelt
Bouwjaar: 1968

De Utrechtse architect Meulenbelt ontwerpt voor de familie van Binsbergen een villa met dokterspraktijk. De woning is georiënteerd op de tuin en heeft grote schuifpuien. Ook in de woonruimte zijn schuifwanden aanwezig om de ruimten flexibel te kunnen indelen. De gevels zijn uitgevoerd in lichte en in geglazuurde blauwe baksteen. Er zijn opvallende details zoals de 'zwevende' trap naar de verdieping.

Object: **Tacituslaan 13**
Architect: Reitsma en Van Rossum
Bouwjaar: 1967

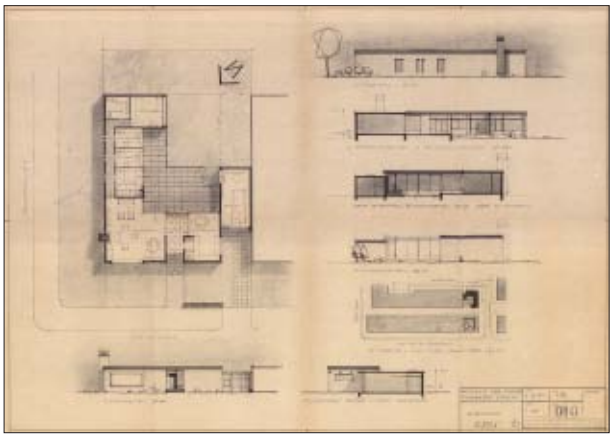

Het Utrechtse architectenbureau Reitsma en Van Rossum ontwerpt voor de familie Covers een villa met alle vertrekken georganiseerd op de begane grond rondom een patio. Aan een ruime entree met hal liggen rechts een overhoekse woonkamer met daaraan een vrij gesloten vleugel met een werk- en slaapkamers. Links van de hal ligt de eetkeuken en de garage. De haard is prominent aanwezig en het rookkanaal is als nadrukkelijk element in de gevel vormgegeven.
De villa's in de wijk hebben voor een groot deel een vergelijkbare opzet.

De gebouwen van het universiteit centrum de **Uithof** komen bij het thema Onderwijs aan de orde.

Vleuten-De Meern

De (voormalige) gemeenten Oudenrijn, Vleuten, Veldhuizen en Haarzuilens maakten na afloop van de oorlog ieder afzonderlijke bescheiden uitbreidingsplannen. Sommige plannen waren al vóór 1940 in voorbereiding. In 1954 kwam de nieuwe gemeente Vleuten-De Meern tot stand die op zijn beurt vanaf begin jaren zestig een aantal nieuwbouwplannen uitvoerde.

De gemeente Oudenrijn had in 1939 een uitbreidingspan opgezet rondom de nieuw gebouwde R.K. Kerk en pastorie (architect H.C. van der Leur). De kerk werd in gebruik genomen in 1940. Vanaf 1948 werden 40 woningen gebouwd aan de Zonstraat, Pastoor Boelenslaan, Prinses Beatrixlaan en prinses Irenelaan. In 1952 volgde de bouw van een lagere school naar ontwerp van dezelfde architect die ook de kerk had ontworpen.

In de gemeente Haarzuilens vonden na de oorlog een bescheiden uitbreiding plaats. In de jaren vijftig werden net ten noorden van de dorpskern twee straten met huurwoningen gebouwd en vervolgens nog een aantal particuliere woningen en een schooltje. In stijl en kleurgebruik vormden ze een uiterst sobere variant van de karakteristieke architectuur van het (eind) negentiende-eeuwse dorp.

In de gemeente Vleuten kwam tussen 1949 en 1952 een nieuwbouwwijkje ‘Achter het spoor’ tot stand. De woningen lagen aan de Julianalaan, Nassaustraat, Emmalaan en Prins Bernhardstraat. De woningen zijn gesloopt voor het plan Vleuterweide.

Historische beelden

De Pastoor Boelenslaan in de jaren vijftig.

De wijk ‘achter het spoor’ in Vleuten.

Voorbeelden van bijzondere ensembles

Ensemble: **Pastoor Boelenslaan en omgeving**
Jaar: 1949-1952
Ontwerper: gemeente Oudenrijn, architect Op ten Noort, Van der Leur e.a.

Rondom de R.K. kerk (geopend 1940) is een wijkje gebouwd in vijf straten en met meer dan 40 woningen. De plannen dateren uit 1940, zo ook al het ontwerp van enkele woningen (architect Op ten Noort) aan de Taets van Amerongenlaan. De bouw vond plaats vanaf 1948. De stedenbouwkundige opzet bestaat uit een aantal straten met een enkele verbredingen in de vorm van een (groen) pleintje. In een open verkaveling verspringen kleine reeksen woningen ten opzichte van elkaar in de rooilijn. Groene hagen vormen de overgang van privé naar de straat. De woningen hebben karakteristieke jaren vijftig detaillering, bijvoorbeeld rond de deuren. De straten zijn gegroepeerd rond een grote lagere school en de kerk met pastorie (rijksmonument), beide van dezelfde architect.

1.3 Bijzondere woonvormen

Object: **Woonflat voor alleenstaande werkende vrouwen (Pijlsweerd)**
Locatie: Oudenoord 501-621
Bouwjaar: 1957
Architect: mevr. Ir. H.E. Hulst-Alexander

De vrijgezellen of alleenstaanden vormen een aparte categorie in een naoorlogse samenleving die sterk georienteerd is op het gezin. Voor hen wordt niet automatisch gebouwd en vaak nemen particulieren hier in het initiatief. Om niet aangewezen te zijn op een pension of inwonen bij de familie, ontwerpt architecte en initiatiefneemster H.E. Hulst-Alexander een speciale woonflat voor werkende vrouwen. Elke woning bestaat uit een ruime woonkamer, een slaapkamer, keuken, badkamer en hal. Op de begane grond komen voorzieningen, zoals een wasserij, kapper en restaurant. Deze flat heeft een bijzonder fraai trappenhuis op de kop.

Object: **(Voormalig) badhuis met beheerderswoning Anthonieplein**
Adres: Oude Loevenhoutsedijk 132
Bouwjaar: 1948
Architect: Dienst Gemeentewerken Utrecht i.o.v. Stichting Volkswoningen

De in 1924 opgerichte Stichting Volkswoningen beheert een aantal wooncomplexen voor zogeheten 'onmaatschappelijken'. De bewoners worden er onder streng toezicht geleerd hoe zij moeten wonen: de woonschool. In 1948 bouwt de Stichting een nieuw complex aan de Loevenhoutensedijk. Op de kop staat het badhuis met woning voor het beheerdersechtpaar. Bewoners zijn verplicht van het badhuis gebruik te maken en via de beheerderswoning loopt tevens de enige toegang tot dit afgesloten complex. In de jaren zeventig wordt de Stichting opgeheven en alle complexen gesloopt. Dit voormalige badhuis met beheerderswoning is het enige gebouw dat resteert van het fenomeen 'woonschool' in Utrecht.

Object: **Gemeentelijk Tehuis voor 'niet-aangepaste' bejaarden (Tuinwijk)**
Locatie: Aalberselaan/Dodt van Flensburglaan
Bouwjaar: 1956-1958
Architect: Auke Komter

Het gemeentelijke bejaardentehuis behoort tot de eerste generatie naoorlogse bejaardentehuizen. Het was bestemd voor bejaarden die 'op sociale gronden' niet in staat werden geacht voor zichzelf te zorgen. Tot dan toe waren zij aangewezen op gemeenschappelijke opvang met aparte slaapzalen voor mannen en vrouwen, maar hier is voor het eerst sprake van een tehuis met eenpersoonsslaapkamers voor mannen en voor vrouwen én er zijn een

aantal kamers voor echtparen. Er is daarnaast een aantal gemeenschappelijke ruimten met conversatiezalen en een bibliotheek, deze zijn onder andere ondergebracht in een serre-vormige ruimte. Het complex is in 1981 verbouwd tot appartementen.

Object: **Woonhuis & Architectenbureau Dingemans (Tuindorp-Oost)**
Locatie: Huizingalaan 189-191
Bouwjaar: 1961
Architect: P.H. Dingemans

Architect Dingemans ontwerpt zelf zijn woonhuis annex architectenbureau. De werkvertrekken zitten op de begane grond, op de verdieping liggen de woonvertrekken. De woonkamer heeft een grotendeels open plattegrond. Via een wenteltrap is een torentje bereikbaar, een 'kraaiennest' dat bedoeld is als atelier voor de echtgenote. Het huis is volledig opgetrokken uit B2-blokken. In het torentje en bij het balkon zijn ze op de zij gemetseld, zodat de openingen zichtbaar zijn en een decoratief patroon vormen.

Ensemble: **Studentencomplex (Tuindorp)**
Locatie: Van Lieflandlaan, Coerslaan, Schuylenburglaan, Bromlaan
Bouwjaar: 1971
Architect: Van Tijen, Boom, Posno en Van Randen

Voor studenten worden eind jaren vijftig de eerste aparte complexen gebouwd, nadat ze daarvoor aangewezen waren op hospita's en bestaande studentenhuizen. De Stichting Studenten Huisvesting bouwt na het IBB in Tuindorp een tweede complex voor ruim 1200 studenten. De drie torenflats hebben eenheden van tien kamers, telkens verdeeld over drie verdiepingen. Het zijn 'split-level' woningen en de entrees worden ontsloten op de middelste verdieping. De flats hebben een brutalistische architectuur met beeldbepalende liftschachten, trappen en galerijen.

Ensemble: **Experimentele flats (Overvecht-Noord)**
Locatie: Pernambucodreef, Cayennedreef, Marowijnedreef, Carnegiedreef , Sao Paolodreef Trinidaddreef
Bouwjaar: 1970
Architect: W.A.H. Jansen, J.J.A. Smets, Dienst Gemeentewerken

Als reactie op de als te eenvormig ervaren woningbouw, stelt het ministerie van VROM in 1968 geld beschikbaar voor experimentele woningbouw. De gemeente ontwerpt vervolgens deze experimentele flats met geheel flexibele plattegronden en per etage een gemeenschappelijke hal. Het 'komplex van etaazje-woningen' (tekst uit de voorlichtingsfolder) trok internationale belangstelling. De gemeenschappelijke hal per drie woningen functioneert als speel- en ontmoetingsruimte voor jong en oud.

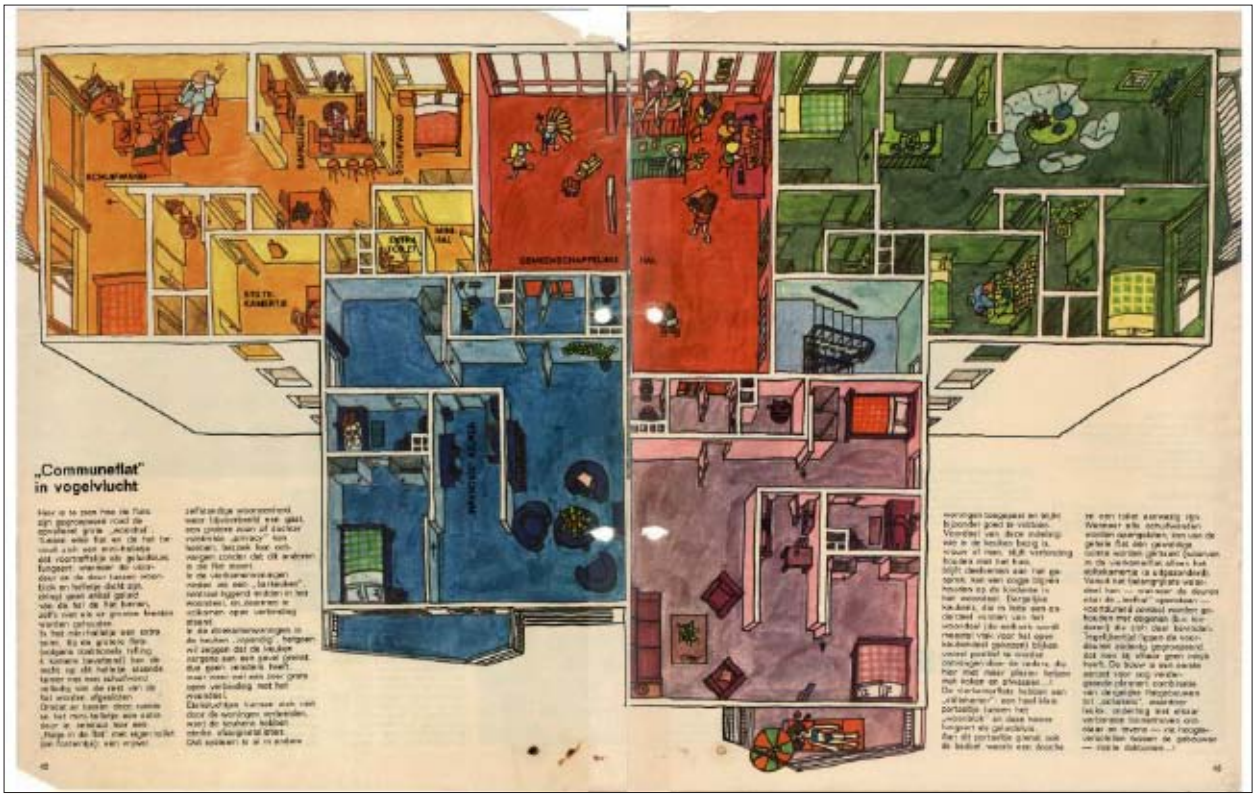

2 Religie – bouwen voor een verzuilde samenleving

Direct na de bevrijding leeft de wens om een nieuwe samenleving op te bouwen die gericht was op wat mensen samenbond en niet op wat hen van elkaar scheidde. Deze 'doorbraakbeweging' die af wilde van de vooroorlogse opdeling in religieuze zuilen en maatschappelijke rangen en standen vond zijn oorsprong in de kringen rondom koningin Wilhelmina en het verzet en kreeg een politieke vertaling in het eerste 'nood'kabinet Schermerhorn-Drees. Binnen een jaar echter bleek met de eerste landelijke verkiezingen dat de oude scheidslijnen en zuilen in volle glorie werden hersteld. En zo verrezen in de wederopbouwgebieden en in de talloze nieuwe wijken een groot aantal nieuwe kerken voor de verschillende religieuze stromingen.
Er was echter in zowel protestantse als rooms-katholieke kringen voor de oorlog al een discussie op gang gekomen over de vorm van het kerkgebouw en de relatie tussen eredienst en architectuur. In katholieke kringen was de visie van hoogleraar Granpré Moliere van de T.U. Delft aanvankelijk van doorslaggevende invloed. Hij pleitte voor traditionele architectonische vormen en materialen, hoewel hij in zijn eigen kerkbouw het gebruik van het moderne materiaal beton niet schuwde. De katholieke kerk koos in de eerste jaren van de wederopbouw voor een terugkeer naar de vroegchristelijke basilicale kerkbouw. In Utrecht werd deze traditionele basilica-vorm toegepast bijvoorbeeld bij de bouw van de Dominicuskerk (1951) in Oog in Al.
In protestantse kringen werd in 1950 een studiecommissie opgericht om richtlijnen op te stellen voor de kerkbouw. In deze commissie zaten architecten, een hoogleraar kerkgeschiedenis en predikanten. Hun bevindingen leidden tot officiële richtlijnen voor liturgie en kerkbouw. De essentie van het protestantse kerkgebouw was de 'ene ongedeelde kerkzaal' met een overmaat aan ruimte, daar vond de ontmoeting plaats tussen 'de gemeente en God'. Daar uit voortvloeiend waren er richtlijnen voor het plaats van het orgel, de opstelling van de banken, de inrichting van het liturgisch centrum en de plek van de ramen. Tegelijkertijd werd er veel ruimte gelaten aan de architect voor vernieuwende bouwvormen en bouwtechnieken. Een karakteristiek Utrechts voorbeeld van de toepassing van deze richtlijnen gecombineerd met een nieuwe bouwvorm is de Pniëlkerk (1955). De protestantse kerk wilde zich nu ook richten op de plek in de samenleving, de positie in de wijk. Anders dan de katholieke kerk die al sinds de negentiende eeuw hun parochiekerken combineerden met eigen scholen en parochiehuizen, kende de protestantse kerk zo'n samengaan van eredienst en nevenfuncties niet.
Het programma voor de protestantse kerkbouw werd nu dan ook uitgebreid met 'nevenruimten', die echter wel gescheiden moesten blijven van de kerkzaal, die immers bestemd was voor de eredienst alleen. De Marcuskerk in Hoograven (1958) werd met zijn aparte nevengebouwen in landelijke publicaties aangehaald als goed voorbeeld van een kerkcentrum met nevenruimten.
Halverwege de jaren vijftig brak zowel bij de protestantse als de katholieke kerken de modernisering van de kerkarchitectuur definitief door, sterk beïnvloed door het spraakmakende ontwerp van Le Corbusier voor een Mariakapel in Ronchamp (1954). De onorthodoxe vorm en het moderne materiaalgebruik (beton) van dit kerkje vonden een enthousiast onthaal, zowel bij architecten als in kerkelijke kringen. Vernieuwende vormgeving, moderne plattegronden en nadrukkelijk gebruik van beton werden toegepast bij zowel de protestantse als de katholieke kerkbouw. De wijk Kanaleneiland kreeg de meest uitgesproken representanten van deze moderne kerkbouw, waarvan alleen de Triumfatorkerk nu nog gaaf aanwezig is. In de jaren zestig was door wederzijdse beïnvloeding en gelijk opgaande modernisering van de liturgie uiteindelijk een 'oecumene' aan vormen ontstaan. Maar in deze periode nam ook de ontkerkelijking van Nederland een aanvang en dus behoren deze kerken tot de laatste generatie van de naoorlogse kerkbouw. De gebouwen waren veelal functioneel van opzet, experimenten vonden nu vooral plaats in de eredienst zelf, niet meer in de architectuur. Toch zijn de ontwerpprincipes ook hier herkenbaar in de overmaat van de kerkruimte, de plaats van het liturgisch centrum, de ramen en de lichtinval en de plaats van de nevenruimten. In Overvecht zijn fraaie voorbeelden van deze laatste generatie kerkgebouwen te vinden, zoals de protestantse Johanneskerk (1966) en de katholieke H. Geestkerk (1967, nu Rafaelparochie).
Met de toenemende ontkerkelijking kwamen in de jaren zeventig en tachtig meerdere naoorlogse kerken leeg te staan, een aantal daarvan is toen gesloopt, een enkele is hergebruikt. In 2008 is van de nog resterende naoorlogse kerken een aantal representatieve voorbeelden op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst.

Historische beelden

De Christus Koningkerk van architect Coen Bekink in Kanaleneiland heeft een uitgesproken modern uiterlijk. De kerk is gesloopt.

De Emmaüskerk in Overvecht-Zuid van architect Kraayvanger is sinds de jaren tachtig in gebruik als moskee.

Voorbeelden van naoorlogse kerken

Object: **Sint Dominicuskerk (Rooms-Katholiek)**
Locatie: Händelstraat /Palestrinastraat (Oog in Al)
Bouwjaar: 1951
Architect: Herman van Putten
Status: gemeentelijk monument

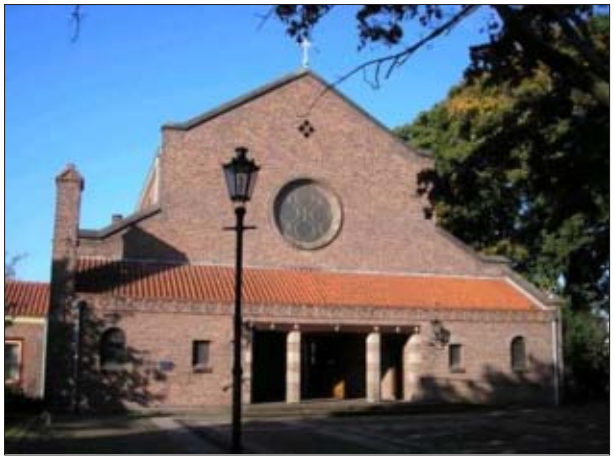

De kerk is geïnspireerd op de traditie van de eerste christelijke basilica's met een hoog middenschip en lage zijbeuken. Opdrachtgever voor de bouw is de Dominicaner Orde. Er is sprake van een 'stadsklooster': naast de kerk is er een verblijf voor de dominicanen en een kloostertuin. De kerk heeft een lage entree, die de gelovige 'voorbereid' op de hoge kerkzaal. Het belang van de 'overgang' van buiten naar binnen is kenmerkend voor de katholieke kerken in deze periode. Er is dan ook veel aandacht besteed aan de vormgeving van het portaal. In de kerkruimte is de draagconstructie – de zuilen met bogen, de kap – met nadruk in het zicht gelaten. Het smeedwerk is gemaakt door het beroemde Utrechtse bedrijf van de gebroeders Brom.

Object: **Pniëlkerk (Gereformeerd)**
Locatie: Lessinglaan (Oog in Al)
Bouwjaar: 1955
Architect: P.H. Dingemans & Sj. Wouda
Status: gemeentelijk monument

Deze gereformeerde kerk heeft als grote bijzonderheid een centrale plattegrond. De opdracht aan de architect was om een gebouw te ontwerpen 'rondom het woord'. De centrale ruimte is uitgevoerd als zeshoek met banken en aan één wand het speciaal voor de kerk ontworpen orgel. Een gang langs de buitengevel dient als garderobe en biedt toegang tot de kerkzaal. Het dak verbeeldt de sterrenhemel en de verlichtingsarmaturen zijn mee-ontworpen.

Object: **Marcuskerk (Nederlands Hervormd)**
Locatie: Wijnesteinlaan (Hoograven)
Bouwjaar: 1958
Architect: Baron Van Asbeck
Status: gemeentelijk monument

De Marcuskerk is een vroeg voorbeeld van een protestants kerkgebouw waarbij de nevenruimten als aparte volumes zijn gebouwd. De aandacht voor een meer wijkgerelateerde rol van de protestantse kerk na de oorlog leidde tot diverse oplossingen voor de plek van de nevenruimte. De kerkzaal zelf is alleen bedoeld voor de eredienst. De oplossing van de Marcuskerk krijgt dan ook aandacht in diverse publicaties. Een ander karakteristiek aspect van deze kerkarchitectuur is de aandacht voor de gesloten achterwand van het liturgisch centrum. Deze is hier aan de buitenzijde fraai vormgegeven met een getrapte gevel.

Object: **Opstandingskerk (Apostolische Genootschap)**
Locatie: Prinses Margrietstraat (Zuilen)
Bouwjaar: 1957
Architect: Anthonie de Ridder
Status: gemeentelijk monument

In 1951 vindt een afsplitsing plaats binnen de Apostolische beweging in Nederland. Het nieuwe Apostolische Genootschap bouwde twee kerken in Utrecht. Het zijn echte kerkzalen met hoge ongedeelde ruimten voor de kerkdienst. De beide gebouwen hebben een eigen architectuur, met name door de bijzondere vormgeving van de hoge kerkruimte en door het opvallende materiaalgebruik met gele verblendsteen.

Object: **Triumfatorkerk (Gereformeerd)**
Locatie: Marco Pololaan (Kanaleneiland)
Bouwjaar: 1965
Architect: Jos & Leo de Jonge
Status: gemeentelijk monument

Architect Leo de Jonge bouwt een gereformeerde kerk die ook door hervormden gebruikt wordt. De kerk heeft voor beiden aparte gemeenschapsruimten en predikantenkamers in de laagbouw. De hoge kerkzaal is bij beiden in gebruik. De kerk heeft een opvallende schuine kap die als het ware rust tegen de toren. De kerkruimte is dankzij een onzichtbare constructie geheel ongedeeld, de kansel staat op de plek waar de kap het laagste is. Grote ramen en lichtspleten in de achterwand verlichten de kerkruimte.

Object: **Johanneskerk (Gereformeerd / Hervormd)**
Locatie: Moezeldreef (Overvecht)
Bouwjaar: 1966
Architect: L.J. Linssen
Status: gemeentelijk monument

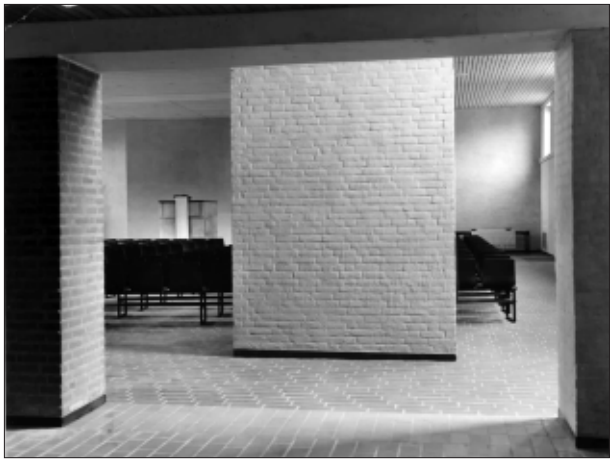

De Johanneskerk heeft een hoge, ongedeelde kerkruimte waar de vier kolommen de enige scheiding vormen tussen de centrale ruimte voor de eredienst en de loopruimten er omheen. Het liturgisch centrum is alleen benadrukt door de tegelvloer en een licht concave achterwand. Het gebouw is geheel opgetrokken in onbewerkte materialen, zoals baksteen (later geverfd), hout en steen. De nevenruimten zijn aan de straatzijde gelegen en hebben grote ramen. Dit is het laatste kerkgebouw dat nog een aparte klokkentoren heeft. Veel stijlkenmerken zijn ontleend aan de ingetogen architectuur van Dom van der Laan, van wie Linssen een leerling was.

Object: **Kapel RK Muziekschool**
Locatie: Plompetorengracht 3
Jaar: 1941-1945
Kunstenaar: Lambert Simon
Status: Plompetorengracht 3 is een rijksmonument.

De kapel van de R.K. muziekschool wordt tussen 1934 en 1948 ingericht door een keur aan Utrechtse katholieke kunstenaars uit de kringen van De Gemeenschap en de familie Brom. Lambert Simon schildert er tussen 1941 en 1945 een serie heiligen en kerkvaders die verbonden zijn met de katholieke muziekgeschiedenis. Karakteristiek voor Simon is de ‘tekenachtige’ stijl en de zwierigheid van de vormen. Hij werkte voor de oorlog samen met Sybold van Ravesteyn aan het Nederlandse paviljoen op de Wereldtentoonstelling in Parijs en beiden hebben eenzelfde zwierige stijl.

3 Onderwijs – scholen voor de gemeenschapszin

G. van der Leeuw was minister van Onderwijs in het eerste kabinet Schermerhorm direct na de bevrijding. Bij hem leefde de 'doorbraakgedachte' zeer sterk en al direct sprak hij zich uit voor experimenten in het onderwijs. Juist die eerste vormende jaren op school waren volgens hem zeer belangrijk om kinderen te laten opgroeien tot mensen met 'gemeenschapszin'. Hoewel Van der Leeuw zelf al weer in 1946 zijn ministerschap kwijtraakte zou het meer traditionele kabinet dat volgde, toch deze lijn in het onderwijs blijven volgen. Schoolgebouwen zouden beschouwd – en dus ook ontworpen – moeten worden als een gemeenschap in het klein, waar kinderen sociaal gedrag zouden leren en niet alleen maar taal en rekenen. Persoonlijkheidsvormend onderwijs vroeg om een nieuw type schoolgebouw anders dan de traditionele gangenschool die al sinds de negentiende eeuw ontworpen werd. Tegelijkertijd waren de budgetten voor nieuwbouw van scholen in die jaren beperkt, aangezien de prioriteit van de regering lag bij de woningbouw. In de scholenbouw kwam daarom net als in de woningbouw een streven op gang naar standaardisering en rationalisering. Maar ook werden architecten en aannemers gestimuleerd om nieuwe prototypen te ontwikkelen door het oprichten van het Informatiecentrum Scholenbouw (1956, Rotterdam).
In de (toen nog) buurgemeente Zuilen ontwierp in 1953 gemeente-architect W.C. van Hoorn een nieuw schoolgebouw dat de zoektocht naar vernieuwing van het onderwijs combineerde met een efficiëntere en dus financieel aantrekkelijke bouw. Deze eerste 'hall-school' haalde alle nationale en internationale vakbladen. De architect had de leslokalen gegroepeerd rond een ruime hal (7,5 x 14,5 meter) die tegelijkertijd gebruikt kon worden voor gymnastiek, toneel (met balkons) en als ontmoetingsruimte. De halschool was een groot succes en het type werd een aantal keren in Utrecht en Zuilen gebouwd, altijd ontworpen door gemeente-architecten.
De ontwikkeling van de meer systematisch gebouwde school ging landelijk voort en in de jaren zestig koos de gemeente Utrecht voor de systeembouw van het Rotterdamse aannemersbedrijf Muys en de Winter. Deze MUWI-scholen hadden vloeren en muren die in serie waren gefabriceerd en op de bouwplaats gemakkelijk in elkaar gezet konden worden. Ze hanteerden niet de plattegrond van de halschool, de klassen waren wel gegroepeerd rondom een centraal trappenhuis, vandaar de karakteristieke H-vorm. Het gebrek aan een speciale ontmoetingsruimte werd ten positieve gecompenseerd door de ruime en lichte lokalen. In latere series werden ook kleuterscholen en gymnastieklokalen gebouwd. In de nieuwe wijken Kanaleneiland en Overvecht met de vele kinderen werden vooral MUWI-scholen gebouw. Al deze scholen kregen in het kader van de percentageregeling een kunstwerk, niet zelden van gerenommeerde kunstenaars.
Voor het middelbaar onderwijs gold dat de echte vernieuwing van het schoolgebouw kwam met de invoering van de Mammoetwet in 1968 waarbij de brugklas ingevoerd werd en leerlingen daarna konden doorstromen naar VWO, HAVO of MAVO. Tot die tijd waren middelbare scholen traditioneel van opzet, waarbij er vooral verschillen zaten in de inrichting ten behoeve van de specifieke opleiding. De aula die van oudsher al in de middelbare school aanwezig was, kreeg wel een meer centrale en flexibele functie vergelijkbaar met die van de hal in de halschool. Een goed voorbeeld daarvan is het De Bruynelyceum (1952, nu christelijk gymnasium) aan de Leidseweg. Met de invoering van het voorgezet onderwijs werd een nieuw schooltype ontworpen voor de scholengemeenschap. In Kanaleneiland ontwierp de gemeente twee grote scholengemeenschappen volgens de nieuwste principes (het Niels Stensencollege en OSG Hendrik van der Vlist). Een vergelijkbaar moderne scholengemeenschap voor christelijk onderwijs was het College Blaucapel in Tuindorp-Oost (later Rietveldcollege).
Voor het universitair onderwijs werd in 1954 besloten dat uitbreiding in het vervolg niet meer zou plaatsvinden in de binnenstad van Utrecht, maar op een nieuw terrein in de Johannapolder, de Uithof genaamd. Stedenbouwkundige J.A.G. van der Steur tekende een uiterst functioneel verkavelinsplan met orthogonale lijnen, over het oude landschap heen. Ook de architectonische invulling met onderwijs- en verblijfsgebouwen was uiterst functionalistisch.

Historische beelden

De school aan de C. van Maasdijkstraat is gebouwd als hall-school.

De eerste MUWI-school in Utrecht staat aan de Bontekoelaan in Kanaleneiland.

Voorbeelden van onderwijsgebouwen

Object: **Ned. Herv. Gemeente School voor Lager Onderwijs**
Locatie: C. van Maasdijkstraat 33 (gemeente Zuilen)
Bouwjaar: 1955
Architect: W.C. van Hoorn

De gemeentearchitect van Zuilen, W.C. van Hoorn, maakt naam met het concept van de halschool. De lokalen worden gegroepeerd rond een centrale hal die ook als gymnastiek-, theater-, bijeenkomst- en doorgangsruimte kan worden gebruikt. Deze dubbele school heeft de kenmerkende centrale hal met galerijen als ontsluiting van de lokalen op de verdieping. De gevels worden gekenmerkt door de gele steen en beton. De hekwerken van de galerij zijn versierd met draadfiguren die de verschillende vakken verbeelden.

Object: **Ds. R.E. van Arkelschool**
Locatie: Noordse Parklaan 2 (Pijlsweerd/Lauwerecht)
Bouwjaar: 1954
Architect: H. Dam (gemeente-architect)

De gemeente Utrecht bouwt aan de Noordse Parklaan twee halscholen. Het principe van de centrale hal met de daar aan gelegen lokalen wordt als zeer vernieuwend beschouwd. Gemeentearchitect Henk Dam plaatst de twee scholen verschoven ten opzichte van elkaar. De gevels hebben karakteristieke betonnen kozijnen, afgewisseld met gemetselde vlakken. De beide scholen vormen een beeldbepalend ensemble en zijn nog bijzonder gaaf.

Object: **Prof. Kohnstammschool**
Locatie: Marislaan 1 (Kromme Rijn)
Bouwjaar: 1952
Architect: D. Schenk (gemeente-architect)

In de nieuwe wijk Kromme Rijn wordt een openbare school gebouwd volgens het principe van de halschool. De lokalen zijn op het zuid- en zuidwesten georiënteerd rondom een centrale hal. De centrale hal dient niet alleen voor bijeenkomsten, maar krijgt ook een toneelruimte. De toneelruimte wordt door kunstenaar Jan Boon in het kader van de percentageregeling met een abstract kunstwerk versierd. De gevels zijn uitgevoerd met (sier)metselwerk en betonnen elementen. De kleurenkeuze (rood, geel en blauw) is niet alleen in de gevels doorgevoerd, maar ook in de aankleding van de hal en de vloeren.

Object: **Basisschool De Regenboog met gymnastieklokaal en fietsberging**
Locatie: Wevelaan 2,4,6
Bouwjaar: 1962
Architect: Bouwsysteem Muys en de Winter

De veertienklassige school behoort tot de eerste serie MUWI-scholen die in Utrecht is gebouwd. Het bouwsysteem is op verzoek van de gemeente ingevoerd, na positieve ervaringen in Rotterdam. De scholen hebben een H-vormige plattegrond, een centraal trappenhuis en lokalen die van twee zijden licht ontvangen. De vloeren en wanden zijn geprefabriceerd en worden op de bouwplaats in elkaar gezet. Bakstenen kopgevels en houten puien (nu vervangen) voltooien de aankleding. Hier is sprake van een compleet ensemble van school met gymnastieklokaal en fietsenstalling, allemaal in dezelfde lichtkleurde baksteen. Voor de school staat een beeld, geplaatst in het kader van de percentageregeling.

Object: **Christelijke Industrie- en Huishoudschool**
Locatie: Oudenoord 390 (Pijlsweerd)
Bouwjaar: 1949
Architect: C. van der Bom

De huishoudschool wordt gesitueerd op een trapeziumvormig kavel. Het gebouw heeft dan ook een vliegervormige opzet. Op de eerste twee verdiepingen zitten de praktijklokalen. Rond het monumentale trappenhuis zijn ook de vertrekken van de docenten gegroepeerd. De bovenste verdieping is het onderkomen voor de intern verblijvende leerlingen en helemaal bovenin zijn de woonvertrekken van de directrice. Het trappenhuis heeft twee glas-in-loodramen van atelier Bogtmans uit Haarlem, het thema is de ‘goede huisvrouw’. Het gebouw wordt herbestemd tot wonen.

Object: **Dr. F.H. de Bruijne Lyceum (nu: christelijk gymnasium)**
Locatie: Koningsbergerstraat 2 (Lombok)
Bouwjaar: 1952
Architect: H. F. Mertens

De middelbare school is als enige middelbare school in Utrecht opgezet volgens het principe van de halschool. De grote centrale hal wordt omgeven door de lokalen over twee verdiepingen. De lokalen op de tweede verdieping worden ontsloten via een 'gaanderij' en is bereikbaar via twee grote trappen. Het dak van de school is ook de kap van de hal. Hier aan hangen twee originele kroonluchters. Aan de Leidseweg liggen twee gymnastieklokalen en onder het gebouw is een grote fietsenkelder. Bij de ingang aan de Koningsbergerstraat staat een werk van Pieter d'Hont, voorstellende een meisje met een hockeystick en een jongen met een schooltas. Daar omheen zijn de symbolen van de vier evangelisten aangebracht (leeuw, mens, engel en adelaar).

Object: **Gymnastieklokaal Thorbecke Lyceum**
Locatie: Noorderstraat 6 (Binnenstad)
Bouwjaar: 1961
Architect: Nic. de Jong

Het bijgebouw van het Thorbecke Lyceum omvat een trappenhuis, twee gymnastiekzalen met kleedruimten, een 'overblijflokaal', twee woningen (voor de conciërge en de amanuensis) en een rijwielkelder die eventueel ook als publieke schuilkelder te gebruiken is. Het gymnastieklokaal op de begane grond is ook als aula te gebruiken. In het overblijflokaal is een keramische wandversiering aangebracht van bewegende figuren van kunstenaar J.B. Lambert Simon.

Object: **Transitorium 1 en Observatietoren (nu: Martinus Ruppertgebouw)**
Locatie: Leuvenlaan 21 (De Uithof)
Bouwjaar: 1960-1961
Architect: S. Wouda

Transitorium I is het eerste gebouw op de nieuwe Uithof en is bedoeld als tijdelijk onderkomen voor de studierichtingen die nog geen definitief gebouw hadden. Vandaar de naam 'transitorium'. Het gebouw is in feite een overdekte binnenstraat, waar via een sheddak licht naar binnen valt. De wanden zijn gedecoreerd met reliëfs. In de buitengevels bepalen de prefab betonelementen het beeld. Bij het gebouw staat een observatorium.

Object: **Transitorium II (Marinus Ruppertgebouw)**
Locatie: Leuvenlaan
Bouwjaar: 1967
Architect: J. Lucas en H. Niemeijer

De Universiteit neemt voor haar tweede grote gebouw een replica van een gebouw dat door de architecten ook op andere plaatsen is neergezet. De bouwwijze was bijzonder modern, nl dat van het oorspronkelijk uit Engeland afkomstige jackblockysteem, waarbij het gebouw vanuit de kelder per verdieping wordt opgevijzeld. De bovenste verdieping wordt als eerste gebouwd en schuift langzaam maar zeker omhoog. De afbouw vindt ook per afgeleverde verdieping plaats. Het systeem maakt de bouw onafhankelijk van weer- en klimaatomstandigheden.

4 Werken – industrie en dienstverlening

Na de oorlog werd de Nederlandse industrie flink gestimuleerd. Het ging om veel meer dan herstel van de oorlogsschade, het was ook van groot belang om de verwachte enorm groeiende bevolking in de toekomst van voldoende werkgelegenheid te kunnen voorzien. Daarnaast moest er een economisch alternatief geboden worden voor het wegvallen van de koloniën. In West-Europa zorgde het Amerikaanse Marshallplan (1948-1952) voor gerichte hulp om de economie op gang te krijgen, zo ook in Nederland. Stimulering van de industrie vond ook plaats door uitbreiding en modernisering van de infrastructuur, zoals in Utrecht gebeurde met de aanleg van een groot industriegebied met insteekhavens (uitbreiding Lage Weide 1954) aan de overzijde van het Amsterdam-Rijnkanaal. Een groeiende binnenlandse vraag en gunstige ontwikkeling van de wereldeconomie zorgden in de jaren vijftig voor een flinke groei van de bedrijvigheid en grotere winst die weer nieuwe investeringen mogelijk maakte. Een winst die mede werd gestimuleerd door de lage lonen politiek die Nederland in die jaren voerde en die het land een gunstige concurrentiepositie gaf. Verschillende bedrijfstakken profiteerden hier optimaal van, waaronder de metaalindustrie en dat pakte voor Utrecht gunstig uit waar al voor de oorlog een grote metaalnijverheid was opgebouwd met bedrijven als Jaffa, Werkspoor en Demka. Zo kreeg Werkspoor opdrachten voor de wederopbouw van het Nederlandse spoorwegennet en het herstel van veel bruggen. De groei en schaalvergroting van de bedrijvigheid had ook een direct gevolg voor de energieproductie. In 1959 werd dan ook een nieuwe grote elektriciteitscentrale op Lage Weide in gebruik genomen. Al eerder, in 1952, was het Amsterdam-Rijnkanaal geopend en kreeg Utrecht twee jaar later een uitbreiding van het industriegebied Lage Weide aan de overzijde van het kanaal. Er kwamen twee nieuwe havens: de Energiehaven en het Uraniumkanaal. Over het kanaal kwamen enkele spoorbruggen.

Tegelijkertijd had Utrecht zich dankzij de centrale ligging al voor de oorlog ontwikkeld tot een regionaal en zelfs landelijk dienstencentrum, waar steeds meer (hoofd) kantoren zich vestigden. Met name banken, handels- en verzekeringsmaatschappijen zochten Utrecht op, maar ook de diverse vakbondskantoren (aanvankelijk nog verzuild) kozen Utrecht als vestigingsplaats. De eerste jaren van de wederopbouw ging de aandacht aanvankelijk niet uit naar kantorenbouw. De woningbouw en de bedrijvigheid hadden de eerste prioriteit. Maar vanuit de banken- en verzekeringssector werd er wel al snel gebouwd, aangezien zij daarvoor ook het geld hadden. In de loop van de jaren vijftig volgden ook andere bedrijven die met een nieuw hoofdkantoor hun bedrijfstrots uitten in de architectuur, inclusief kunstopdrachten. Dat is goed te zien bij het hoofdkantoor van de SHV, maar ook in de kantoorgebouwen langs de Oudenoord. De stedenbouwkundige situering van nieuwe kantoren werd in veel steden gekoppeld aan de wens tot herstructurering van het historische centrum, juist omdat de levensvatbaarheid van oude binnensteden gelegen zou zijn in het werken en winkelen, maar niet langer in het wonen. Dit was de reden voor de bouw van de Neudeflat in 1961. Het toegankelijk maken van het centrum voor het groeiende autoverkeer speelde daarbij een belangrijke rol. Deze ontwikkeling vond overal in Europa plaats en gemeentebesturen nodigden verkeerskundigen en stedenbouwkundigen uit om vergaande reconstructieplannen te maken met veel ruimte voor de auto.

Historische beelden

De Neudeflat is met 62 meter in 1961 het hoogste kantoorgebouw van Nederland.

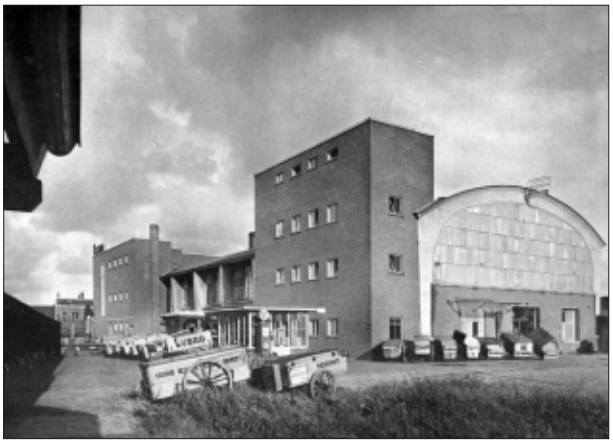

De Lubro fabriek aan de Zeedijk in 1950. De fabriek is mede mogelijk gemaakt dankzij Marshall-hulp.

De Coöperatieve Raiffeisenbank aan St. Jacobsstraat is gebouwd in 1954. Na sloop van het gebouw in de jaren zeventig zijn de beelden verplaatst naar de parkeergarage Strosteeg.

De PEGUS-centrale Lage Weide van architect C. Hamerpagt in volle glorie.

4.1 Industrie en landbouw

Object: **LUBRO**
Locatie: Hogenoord (Pijlsweerd/Lauwerecht)
Bouwjaar: 1946-1957
Architect: H.F. Mertens
Status: gemeentelijk monument

De in 1919 opgerichte LUBRO (Luxe Brood) bouwt in 1947 een nieuwe fabriek met productiehal aan de Hogenoord. Achter het kantoorgebouw staat de productiehal, uitgevoerd met (in het zicht gelaten) betonnen spanten gemaakt door Bredero's Bouwbedrijf. Het kantoor heeft een representatieve architectuur van baksteen en stalen ramen en heeft intern een monumentaal trappenhuis. Vanuit het kantoor is er zicht op de productiehal. In de directiekamer komt een geslepen glasraam van Copier, voorstellende Ceres (nu in het Nederlandse Volksbuurtmuseum). Bij de inrijpoort staat een beeldje van een bakker die op een hoorn blaast, vervaardigd door Jo Uiterwaal. Het bedrijf breidt hier nog een aantal keren uit. Het pand wacht op herbestemming.

Object: **Bouwmaterialenhandel RET-Jongeneel**
Locatie: Cartesiusweg 127 (Schepenbuurt), 1e Industriehaven, poorttoegang Fregatstraat 87-89
Bouwjaar: 1937-1950

Houthandel Jongeneel (Westerdijk) bouwde in 1937 een tweede vestiging aan de Industriehaven in het vooroorlogse Lage Weide. Achter de twee opslaghallen werd in 1948-50 een triplex-hal gebouwd voor de RET – een dochteronderneming. RET (Retour Emballage Thee- en rubber kistenfabriek, koloniale retourvracht) wordt op deze locatie vooral handel van triplex en zachtboard Treetex. Het zal nationaal het belangrijkste distributiecentrum zijn van deze in de wederopbouwperiode zeer veel in de woningbouw gebruikte materialen.

Object: **Werkspoor**
Locatie: Tractieweg 41 e.o. (Zuilen)
Bouwjaar: 1950 - 1964
Architect: M. Duintjer
Status:gemeentelijk monument: montagehal met insteekhaven, ontspanningsgebouw en transformatorgebouw.

Werkspoor vestigt zich in 1913 tussen de spoorlijn Utrecht-Amsterdam en het (toen nog) Merwedekanaal. Het bedrijf houdt zich bezig met de fabricage van locomotieven, treinstellen, spoorbruggen en machines. Aan het kanaal heeft het bedrijf een eigen insteekhaven. Van het gehele complex is momenteel nog slechts een deel aanwezig, waaronder uit de naoorlogse periode een montagehal (inclusief alle installaties), het gebouw van de tekenafdeling (nu kunstenaarsateliers) en het ontspanningsgebouw. Ook zijn er nog twee vooroorlogse gebouwen: een transformatorgebouw (1913) en een machinale ijzerbewerkingshal (aangepast in 1964).

Object: **Bedrijvencomplex Steenovenweg**
Locatie: Steenovenweg 2, 2B
Bouwjaar: 1954-1955
Architect: DOW gemeente Utrecht

Interieur van de hallen (nu Gamma)

In het uitbreidingsplan Vleutenseweg 1948 worden naast de eerste gestapelde woningbouw (Spinoza- en Thomas à Kempisplantsoen) ook 22 bedrijfsruimten gebouwd. Deze bedrijfsruimten worden als standaard hallen ontworpen door het architectuurbureau van Van Tijen en Maaskant. Het opvallende kenmerk is de vrij indeelbare ruimte. De Dienst Openbaren Werken ontwerpt ook een reeks hallen aan de Steenovenweg met een betonnen schaaldaken. Hier vestigt zich de bloemen- en plantenveiling 'Utrecht en Omstreken'. Op de voorgevel prijken kunstwerken (nu overgeschilderd?).

Object: **Graanoverslagbedrijf Korenschoof, nu De Heus**
Locatie: Uraniumweg 63
Bouwjaar: 1965
Architect: AE.G en J.D. Postma

Meelfabriek De Korenschoof (opgericht in 1856) is aanvankelijk gevestigd aan de Westerstroom en de Kaatstraat. Met de demping van de Weerdsingel W.Z. in 1969 wordt de fabriek onbereikbaar voor scheepverkeer en mede dankzij een compensatie van de gemeente kan een nieuwe graansilo gebouwd worden op Lage Weide. In 1970 sluit de Korenschoof alsnog en wordt de fabriek overgenomen door de SOL en daarna door De Heus. De grote betonnen silo is momenteel ingepakt met platen.

Object: **Philips Lasstavenfabriek**
Locatie: Neutronweg 11/Kernkade 18
Bouwjaar: 1958 (kantoor), 1964 (fabriek)
Architect: ingenieursbureau Philips

In 1958 opende Philips een kantoor voor de Lasstavenfabriek op de Lage Weide, de fabriek zelf volgde in 1964 (het oude fabrieksgebouw stond aan de Croeselaan). Het ontwerp was van de eigen technische dienst van Philips. Naast de fabriekshallen was er een laboratoriumgebouw en een lasschool. De eigenlijk fabriek met lichtstraten is eenlaags en ligt achter het kantoor met zijn kenmerkende vliesgevel. Het complex wordt nu gebruikt als bedrijfsverzamelgebouw ‘De Lasstaaf’.

Complex: **Koninklijke Wegenbouw Stevin**
Locatie: Groenewoudsedijk 10
Bouwjaar: 1959, 1969, 1982 en later
Architect: ir. Langhout (jaren'50), Bouwkundige afdeling van het bedrijf zelf

De Maatschappij Wegenbouw is in 1922 opgericht en had als een van de eerste bedrijven een asfaltinstallatie. Na de oorlog werd de wegenbouw in snel tempo gemechaniseerd. Het bedrijfsonderdeel aan de Groenewoudsedijk (er waren meerdere vestigingen in Nederland) groeide vanaf de jaren vijftig uit tot een complex met werkloodsen, opstelplaatsen voor machines en een asfaltfabriek. Een (tijdelijke) asfaltcentrale wordt eind jaren zestig op het terrein gebouwd.

4.2 Handel en Dienstensector

Object: **Verzekeringsmaatschappij Concordia (Rooms-Katholiek)**
Locatie: Oudenoord 340
Bouwjaar: 1940
Architect: Bureau Gebr. Kraaijvanger
Kunstenaars: A. Termote, A. van der Plas, K. Traubwein

In 1940 verhuizen het R.K. Werkliedenverbond en de R.K. Levensverzekeringsmaatschappij Concordia naar een nieuw gebouw aan de Oudenoord, genaamd 'Het huis van de arbeid'. Het katholieke architectenbureau gebroeders Kraaijvanger ontwerpt een traditioneel gebouw in baksteen met een zadeldak. De gevels is versierd met werk van beeldhouwer van A. Termote (een stoet van arbeiders) en tegeltableaus van A. van der Plas (de arbeid, het sparen, de gezondheidszorg en het verzekeringswezen. De hal is bekleed met marmer en de trap heeft smeedijzeren leuningen. Een groot glas-in-loodraam van Karel Traubwein (het werk van de R.K. Arbeidersvereniging) hangt tegenwoordig in het KDC in Nijmegen.

Object: **Verzekeringsmaatschappij Concordia**
(Rooms-Katholiek)
Locatie: Oudenoord 330
Bouwjaar: 1954
Architect: Bureau Gebr. Kraaijvanger
Kunstenaar:René van Seumeren

In 1954 breidt de verzekeringsmaatschappij uit aan de Oudenoord naast het Huis van de Arbeid (zie Oudenoord 340). Opnieuw is het een ontwerp van het bureau Kraaijvanger. Het gebouw wordt gepositioneerd met de bocht van de straat mee. Opnieuw is er sprake van traditionele architectuur, maar dan wel in een combinatie van baksteen en beton. Precies in de bocht wordt de centrale entree benadrukt. De entree pui is van brons. Het interieur heeft met name bij de hal een rijke materialisering. Op de entree maakt beeldhouwer René van Seumeren een beeld van 'het gezin'. In 1956 wordt nog links vanaf de bocht nog een derde gebouw toegevoegd: Mavas.

Object: **Utrechtse Verzekeringsbank (UVB)**
Locatie: F.C. Dondersstraat 1
Bouwjaar: 1953
Architect: F. Reitsma en W.C. van Rossum

Het kantoor van de Utrechtse Verzekeringsbank staat met de rug tegen het buurpand en is gericht op de Biltstraat en het toenmalige stationspleintje (station Biltstraat). Siermetselwerk en betonnen kozijnen (nu in stijl vervangen) bepalen het beeld. Binnen in zit een fraai spiraalvormig trappenhuis met glas-in-loodraam van F. Weidema. Bij de (gewijzigde) ingang zit een eerste steen, gelegd in 1953 door de oud-directeur C. J. Meloen sr. Aan de achterzijde is het kantoor in 1973 uitgebreid.

Object: **Arrondissementsrechtbank (nieuwbouw, verbouwing hal & trappenhuis)**
Locatie: Hamburgerstraat 28 (Binnenstad)
Bouwjaar: 1954
Architect: Rijksgebouwendienst
Kunstenaars: J. Goething en C. Stultiëns
Status: Rijksmonument (het gebouw van C. Kramm, inclusief de middeleeuwse kern)

Het bestaande gerechtsgebouw wordt in 1954 ingrijpend vernieuwd. Achter de negentiende-eeuwse gevel van Christiaan Kramm gaat het interieur op de schop. Aan de Lange Nieuwstraat komt nieuwbouw, die in schaal rekening houdt met een geplande verbreding van deze straat. Het trappenhuis met de spiraalvormige trap krijgt sgraffito aankleding van J. Goething i.s.m. C. Stultiëns.

Object: **Ziekenfonds Sint Liduina (Rooms-Katholiek)**
Locatie: Noorderstraat 8 (Binnenstad)
Bouwjaar: 1962
Architect: Nic. de Jong

Het kantoor van het roomskatholieke ziekenfonds Sint Luduina verhuist in 1963 naar nieuwbouw aan de Noorderstraat. Voor de nieuwbouw wordt een negentiende-eeuwse pand gesloopt. Het kantoorgebouw voegt zich in dezelfde rooilijn als de net gereedgekomen nieuwbouw van een gymnastieklokaal van het Thorbeckelyceum en de architectuur is net als deze afwijkend van de negentiende-eeuwse omgeving. Lichte materialen en vliesgevels (nu met nieuwe puien) bepalen het beeld.

Object: **DETAM (Bedrijfsvoering voor Detailhandel en Ambachten)**
Locatie: Nijenoord 1
Bouwjaar: 1958
Architect: Dirk Roosenburg

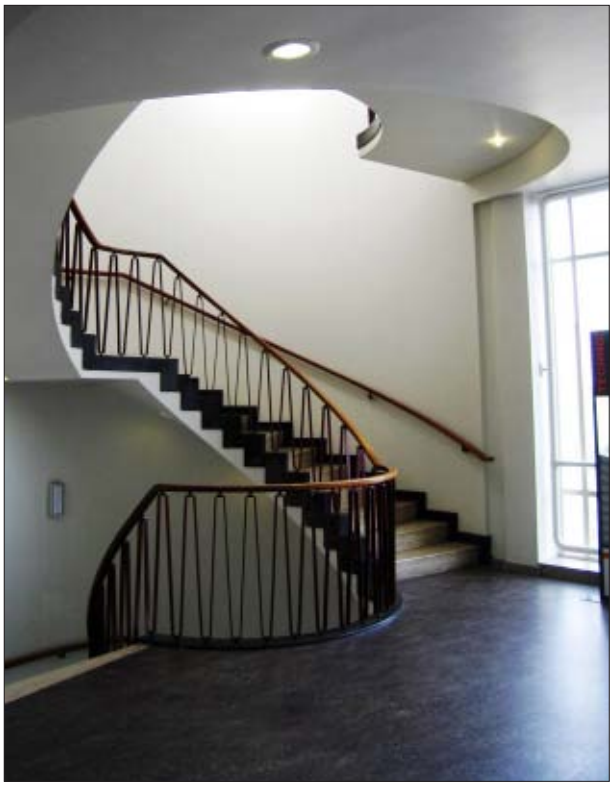

Langs deze verkeersas worden in de jaren vijftig veel kantoren gebouwd. De DETAM markeert de plek waar de Nijenoord overgaat in de Omloop. Opvallende kenmerk van de architectuur zijn de horizontale stroken met licht metselwerk afgewisseld met de glazen vensterstroken. Ook de uitgebouwde vides zijn zeer karakteristiek. De hal heeft een groot (blank glas)raam met geëtste allegorische figuren, gemaakt door ontwerper Herman Jansen van de Stichtse Glashandel.

Object: SHV Hoofdkantoor
Locatie: Rijnkade 1
Bouwjaar: 1958-1960
Architect: architectenbureau Op ten Noort-Blijdenstein
Kunstenaar: Pieter d'Hont en A. Teeuwisse
Status: Rijksmonument

De internationale handel van de Steenkolen Handelsvereniging neemt de jaren vijftig een enorme vlucht en het nieuwe hoofdkantoor straalt dit naoorlogse succes uit. Het gebouw is van een andere maat en schaal aan de rand van de oude binnenstad. Het valt tevens op door de gevels van groen kwartsiet. Naast kantoorruimte is er een parkeergarage aanwezig en appartementen voor het personeel. Op de kopgevel maakt beeldhouwer Pieter d'Hont in samen werking met Arie Teeuwisse reliëfs van de mijnbouw, de Rijnvaart en de energie van de toekomst: olie en atoom.

Object: **Kantoorgebouw Drakenburgh (Neudeflat)**
Locatie: Vinkenburgstraat 26
Bouwjaar: 1961
Architect: Hugh Maaskant

Het Utrechtse aannemersbedrijf Wildschut bouwt een 62 meter hoge toren als economische impuls voor de verwaarloosde binnenstad. Wildschut anticipeert daarmee op de verkeersplannen voor 'optimale bereikbaarheid' van het centrum. Het vliegervormige betonskelet verrijst dankzij de techniek van de glijbekisting met een verdieping per dag. Aan deze draagstructuur worden gevels van aluminium en (dubbel)glas gehangen. De oorspronkelijke functies in het gebouw variëren van restaurant en buffet (bovenste twee verdiepingen) tot expositieruimte, winkels en verhuurbare ruimte voor bijeenkomsten.

Object: **Van Gend & Loos/De Verzekeringsunie**
Locatie: Catharijnesingel 47 - 48
Bouwjaar: 1963-1964
Architect: Nic. de Jong
Kunstenaar: Jan Boon

De N.V. transportonderneming Van Gend en Loos vestigt een groot nieuw kantoor aan de Catharijnesingel. Het is een functioneel gebouw in alle opzichten, ook de architectuur. Opvallend is het verschil in de rationele voorzijde en wat speelse achterzijde van het gebouw. Ondanks het functionalistische uiterlijk is er veel natuursteen toegepast in de gevels. Er zit een groot kunstwerk op de gevel van Jan Boon, gemaakt bij tegelfabriek Westraven.

Object: **Coöperatieve Apothekers Vereniging Onderlinge Pharmaceutische Groothandel (OPG)**
Locatie: Europalaan 2
Bouwjaar: 1961
Architect: Ingenieur A. Aronsohn en F. Fulko ten Houten de Lange

De OPG verhuist in 1961 van de binnenstad naar Kanaleneiland. Langs de bedrijvenstrook aan het Merwedekanaal ontwerpen Aronsohn en Ten Houten de Lange een aantal gebouwen, waaronder een kantoorgebouw, een fabrieksgebouw met laboratoria, gewone en speciale opslagruimten, een distilleerderij en een ketelhuis. De gebouwen werden opgetrokken met een gewapend beton skelet en veel daglicht toetreding. De gevels worden bepaald door een helder raster, ingevuld met rijk metselwerk en hardsteen. De grote hal daarachter bestaat uit vijf beuken, ieder met een shedschaaldakconstructie. Deze shedschaaldaken hebben een karakteristieke curve, waarbij de ramen (op het noorden) geplaatst zijn in de vrije ruimte tussen de bogen.

Object: **winkelpui Apotheek 't Gouden Hert**
Locatie: Amsterdamsestraatweg 44
Bouwjaar:1949
Architect: naam onleesbaar

In 1949 wordt de apotheek 't Gouden Hert ingrijpend verbouwd. De voorgevel in zogenaamde 'Overgangsstijl' uit 1905 (met Jugendstil-elementen) wordt vervangen door een geheel nieuwe gevel in gele verblendsteen en met een pui uitgevoerd in kunststeen en brons. De pui is verrassend gaaf behouden gebleven.

Object: **OPG (Onderlinge Pharmaceutische Groothandel)**
Locatie: Roelantdreef 232
Bouwjaar: 1970
Architect: J.I. Riseeuw

Dit opvallende gebouw is gesitueerd bij het Grootwinkelcentrum Overvecht dat in 1970 geopend wordt. Het trapeziumvormige gebouw valt vooral op door de sculpturale huid van beton. De indeling en opzet is voorts uiterst functioneel met een lichtkap precies boven de werkruimte waar de recepten worden gemaakt.

4.3 Nutsbedrijven

Object: **PEGUS Hoofdkantoor**
Locatie: Keulsekade 189 (Schepenbuurt)
Bouwjaar: 1953
Architect: A.J. van der Steur
Status: gemeentelijk monument

Architect Van der Steur ontwerpt na de oorlog gebouwen in een historiserende stijl, zoals goed te zien is bij het hoofdkantoor van het Provinciaal Utrechts Stroomleveringsbedrijf. De gevels hebben frontons en pilasters, maar wel nadrukkelijk uitgevoerd in een combinatie van beton en lichte baksteen. Het geeft het gebouw een voorname uitstraling. Ook binnen is het rijk gedetailleerd met kunst, glas in lood, marmeren vensterbanken en speciaal ontworpen verlichtings- en verwarmingsarmaturen. Ook het hek en de lantaarnpalen van het voorterrein zijn mee-ontworpen.

Object: **PEGUS Hulpwarmtecentrale Kanaleneiland**
Locatie: Kanaalweg 60A (Transwijk-Noord)
Bouwjaar: 1955 - 1962
Architect: PEGUS
Status: gemeentelijk monument (alleen schoorstenen)

Voor de bouw van de nieuwe wijk Kanaleneiland komt er een hulpwarmtecentrale aan het Merwedekanaal. De centrale werkt met een combinatie van gas en olie als brandstof. Op het terrein staan de olietanks, die in 1980 zijn vernieuwd.

Object: **PEGUS Elektriciteitscentrale Lage Weide**
Locatie: Atoomweg 9 (Lage Weide)
Bouwjaar: 1956-1959
Architect: C. Hamerpagt
Kunstenaar: Jan Boon
Status: gemeentelijk monument

In 1953 breidt de PEGUS uit met een tweede grote centrale aan de overzijde van het Amsterdam-Rijnkanaal. Het is dan nog steeds een kolencentrale. Architect Hamerpagt ontwerpt op verzoek van de directie een gebouw in traditionele stijl. Bouwer is Bredero's Bouwbedrijf, een groot deel van het casco is van beton, maar de uitstraling wordt bepaald door de bakstenen gevels met de betonnen raamkozijnen. De centrale heeft meerdere schoorstenen, waarvan nu nog één betonnen schoorsteen van over is. De entreehal heeft een mozaïek van Jan Boon.

Object: **PEGUS Hulpwarmtecentrale Overvecht**
Locatie: Einsteindreef/Brailledreef (Overvecht)
Bouwjaar: 1968-1970
Architect: Ir. A.J. Mijnlieff
Status: gemeentelijk monument

Ook de nieuwe wijk Overvecht krijgt een hulpwarmtecentrale. Aanvankelijk is het een gebouw met één schoorsteen, maar al snel wordt het verdubbeld. Het gebouw is volledig functioneel opgezet maar werkt door zijn dubbele schoorsteen als een landmark langs de Brailledreef/ Einsteendreef, onderdeel van de ringweg.

Object: **Warmtekrachtcentrale Uithof**
Locatie: Limalaan 36, Jenalaan 12 (De Uithof)
Bouwjaar: 1968
Architect: Sjoerd Wouda

De stookhuizen zijn na het transitorium I de volgende gebouwen die op het nieuwe universiteitscentrum verschijnen. De twee gebouwtjes komen aan de grenzen van het terrein te staan. Architect Wouda maakt een zuiver functioneel gebouw. De installatie zit ondergronds, bovengronds is alleen de afzuigkap met de schoorsteen zichtbaar. (op de foto is rechts de nieuwe centrale van Liesbeth van der Pol te zien).

Object: **Rioolwaterzuiveringsinstallatie Utrecht**
Locatie: Zandpad 1
Bouwjaar: 1955
Architect: gemeente Utrecht, Dienst Openbare Werken

De eerste aanleg uit 1955 bestaat uit een aantal betonnen voorbezinkbassins (mechanische zuivering), twee continufilters, een nabezinkbassin en een verdeeltoren. De bouw van de bassins wordt met veel aandacht gepresenteerd als een bijzonder staaltje betontechniek. Binnen enkele jaren wordt de capaciteit uitgebreid. Alle gebouwen zijn opgetrokken in beton. Opvallend is de decoratieve toevoeging van een meandermotief.

Object: **Rioolgemaal**
Locatie: Van Esveldstraat/Hengeveldstraat
(Zeeheldenbuurt)
Bouwjaar: 1957
Architect: PUWC
Kunstenaar: Jan van Luijn
Status: gemeentelijk monument

Na de bouw van de nieuwe rioolwaterzuivering wordt in de jaren vijftig ook een nieuw rioolstelsel door de stad aangelegd. Op een aantal plekken in de stad komen bijbehorende nutsgebouwen met installaties. De gebouwtjes zijn herkenbaar als één type uitgevoerd. Ze worden uitgevoerd in een betonskelet opgevuld met een gele verblendsteen. In het kader van de percentageregeling maakt kunstenaar Jan van Luijn voor het gebouw aan de (toen nog) Ezelsdijk het kunstwerk 'De Rioolrat'. Het beeldje van de rat is geplaatst in een rioolbuissegment.

4.4 Infrastructuur

Object: **Centraal Autoherstelbedrijf (C.A.B.)**
Locatie: CAB-Rondom, Cartesiusweg 90 (Schepenbuurt)
Bouwjaar: 1948-1949
Architect: Sybold van Ravesteyn
Status: gemeentelijk monument

Voor de reparatie en het onderhoud van de bussen laten de Spoorwegen in 1948 aan de rand van het stapelterrein het Centrale Autoherstel Bedrijf (CAB) neerzetten. Het gebouw bestaat uit een smal kantoordeel en daarachter grote hallen met een lichtkap. Vanuit het kantoor is via een in de hal uitkomende galerij zicht op de werkzaamheden te houden. Spoorwegarchitect Van Ravesteyn ontwerpt hier een gebouw in de van hem bekende barokke stijl.

Object: **Seinhuis Blauwkapel (post T)**
Locatie: Eykmanlaan (Tuindorp)
Bouwjaar: 1950
Architect: Nederlandse Spoorwegen, Dienst van Weg en Werken/architectuur zuid
Status:gemeentelijk monument

Het seinhuis staat bij de spoorlijn naar Hilversum. Beneden achter het dichte gedeelte stond de apparatuur en boven het bedieningspaneel en toilet- en kastruimten. Net ten noordoosten van Blauwkapel kruisen diverse spoorlijnen elkaar en al voor de oorlog is hier een seinpost aanwezig aan wat toen nog de Hoofddijk heette.

Object: **Hekwerk kade Leidseweg**
Locatie: Leidseweg (Lombok)
Bouwjaar: ca. 1955
Architect: Dienst Openbare Werken

Het tweede deel van de Leidseweg tussen Croeselaan en Muntbrug wordt in de twintigste eeuw deels omgezet van een helling naar een kade. De kade krijgt een eenvoudig hekwerk. In de jaren vijftig wordt het hekwerk vernieuwd als er riolering voor de huizen wordt aangelegd (deze lozen nog op het water). Ook de transformatie van de kruising Leidseweg/Croeselaan tot verkeersrotonde (Westplein) speelt een rol. In de vormgeving van het hekwerk wordt nadrukkelijk gewerkt met een decoratief patroon van kruisende lussen met ringen in een bepaalde ritme.

Object: **Bartholomeusbrug (Stadsbuitengracht)**
Locatie: Lange Smeestraat/Catharijnesingel
Bouwjaar: 1952
Architect: Dienst Openbare Werken, G. van der Gaast
Kunstenaar: René van Seumeren
Constructeur: N.V. Hollandia
Hekwerken: Edelsmederij J. Baas

De basculebrug is een vervanging van de oude brug uit 1902. De oude brug had al sinds de jaren dertig problemen met het toenemende (auto)verkeer en de winkeliers van de Lange Smeestraat vreesden voor de bereikbaarheid van hun winkels. De nieuwe basculebrug krijgt een opvallend uiterlijk met granieten speklagen en hoekblokken en een sierlijk hekwerk, inclusief de (brug) bomen gecombineerd met verlichtingsarmaturen. In de vleugelmuren aan de zijde van de Lange Smeestraat brug zijn twee halfronde banken opgenomen. Kunstenaar René van Seumeren ontwerpt het beeld van de heilige Bartholomeüs.

Object: **Oranjebrug (Hoograven/ Rivierenwijk)**
Locatie: Diamantweg / Waalstraat
Bouwjaar: 1957
Architect: Dienst Openbare Werken, G. van der Gaast.
Hekwerk: J. Baas

Deze basculebrug vervangt de oudere Julianabrug in 1957. Met de bouw van Nieuw-Hoograven is er nieuwe brug nodig omdat de bestaande brug veel te smal is. De brug krijgt in navolging van andere Utrechtse bruggen zoals de Bartholomeüsbrug ook een sierlijk vormgegeven hekwerk en geïntegreerde brugbomen en verlichtingsarmaturen.

Object: **Diverse bruggen**
Locatie: Gageldijk (diverse adressen)
Bouwjaar: 1948-1950
Architect: geen

In de periode direct na de Tweede Wereldoorlog is een groot aantal bruggen aan de Gageldijk door de eigenaren van de percelen vervangen. De nieuwe bruggen staan bekend als ‘boterbruggen’ omdat de boeren aan de Gageldijk tijdens de oorlog een extra bijverdienste hadden met de verkoop van boter. Van die opbrengsten is direct na de oorlog in de boerenbedrijven geïnvesteerd, onder andere door massale vervanging van de toegangsbruggen tot het erf. Veel bruggen hebben een jaartal.

Object: **Demka-spoorbrug (Amsterdam-Rijnkanaal)**
Locatie: Elinkwijk/Lage Weide
Bouwjaar: 1966
Architect: Ingenieursbedrijf NS (ir. K. van de Gaast)

In verband met het te verbreden Amsterdam-Rijnkanaal is een spoorbrug nodig met een grote vrije overspanning. De nieuwe spoorbrug wordt een combinatie van een vakwerkbrug en een boogbrug. Omdat de spoorwegen in verband met de belasting het nog niet aandurfden om de brug te lassen (dat vindt pas plaats vanaf 1970) is er sprake van een geheel geklonken, verstijfde staafboogbrug.

Object: **Galecopperbrug (Amsterdam-Rijnkanaal)**
Locatie: Kanaleneiland/Papendorp
Bouwjaar: 1969-1976
Architect: Rijkswaterstaat, Directie Bruggen

In verband met de verbreding van de A12 over het Amsterdam-Rijnkanaal wordt de oude Meernbrug uit 1936 vervangen.(Deze oude brug wordt vervolgens 2 km verplaatst). De ontwerpeis is dat de brug geen beeldverstorende elementen mag hebben voor de automobilisten. Er worden twee bruggen gebouwd bestaande uit elektrisch gelaste plaatvloeren met tuien voor een zo vlak mogelijk beeld.

5 Recreëren – vrije tijd en mobiliteit

Vanaf de jaren vijftig krijgt de Nederlander steeds meer vrije tijd. In 1961 wordt de vijfdaagse werkweek ingevoerd en in diezelfde periode wordt ook het recht op vakantie wettelijk vastgelegd, inclusief een vakantietoeslag. Door de toenemende welvaart en het groeiende autobezit worden weekendtripjes en vakanties voor grote groepen mensen mogelijk. Dankzij de stijgende lonen en de steeds meer beschikbaar komende luxe goederen kondigen ook de eerste contouren van de consumptiemaatschappij zich aan. Nieuwe winkels en winkelcentra verrijzen, niet alleen in de binnenstad, maar ook in de wijken. In Overvecht durven grote winkelketens als C&A en Kreymborch het aan om ook buiten de binnenstad filialen te openen. Van een andere orde was de toegankelijkheid van recreatiemogelijkheden bij de woning. In de naoorlogse stedenbouw werd veel waarde gehecht en dus ruimte geboden aan het openbaar groen. In alle naoorlogse woonwijken werden parken aangelegd. Die parken krijgen al direct meer voorzieningen dan het gebruikelijke pierenbadje en het klimrek. In de wijken Kanaleneiland en Overvecht worden uitgebreide programma's in het groen opgenomen, zoals een kinderboerderij, bouwspeeltuinen, sportvoorzieningen en proeftuinen voor tuinliefhebbers.

Vanwege de snel groeiende mobiliteit was voor de oorlog al van overheidswege gepoogd om de verschillende vervoerstromen beter te coördineren. Naast de trein en de tram was immers in de eerste decennia van de twintigste eeuw het wegvervoer een steeds belangrijker rol gaan spelen. Gemotoriseerd vrachtvervoer ging de concurrentie aan met trein en scheepvaart, het openbaar vervoer schakelde op veel plaatsen over op de bus en in het privéverkeer nam de autobezit fors toe. Al deze verkeersstromen konden elkaar ook danig in de weg zitten. Vanaf 1928 werden de eerste rijkswegen aangelegd (rijkswegenplan), alleen bedoeld voor gemotoriseerd verkeer, dat zo ongehinderd door kon rijden. In de steden werden infrastructurele ingrepen gedaan om toenemende verkeer de ruimte te geven. In Utrecht werden van 1938 tot 1941 de sporen aan de westkant van het centrum verhoogd en viaducten aangelegd om de doorstroming te verbeteren. Ook de aanleg van het eerste verdiepte verkeersplein van Nederland de Berekuil (1940- 1942) met gescheiden niveaus voor fietsers en auto's diende een zelfde doel en was tevens onderdeel van de aan te leggen Rijksweg 2 (de tegenwoordige Waterlinieweg). Na de oorlog zou vanaf de jaren vijftig het autobezit explosief toenemen, zowel voor privégebruik als zakelijk (werkverkeer). Verkeersles wordt een verplicht onderdeel van het lespakket op scholen.

Historische beelden

Het interieur van Hotel Smits in de jaren '60.

Het winkelcentrum de Rijnbaan in Kanaleneiland verwijst met een knipoog naar de Lijnbaan in Rotterdam.

Het naoorlogse deel van de rondweg krijgt in de jaren '60 een serie opeenvolgende rotondes, vanaf Oog in Al tot en met Tuindorp-Oost. De verkeersrotonde is van oorsprong een Amerikaanse uitvinding.

5.1 Verkeer

Structuur: **Verkeersplein De Berekuil**
Bouwjaar: 1941-1942
Architect: Rijkswaterstaat
Constructeur: de N.V. Maatschappij tot het uitvoeren van Bouwwerken in Gewapend Beton v\h Wolterbeek en van Dorp (Rotterdam)

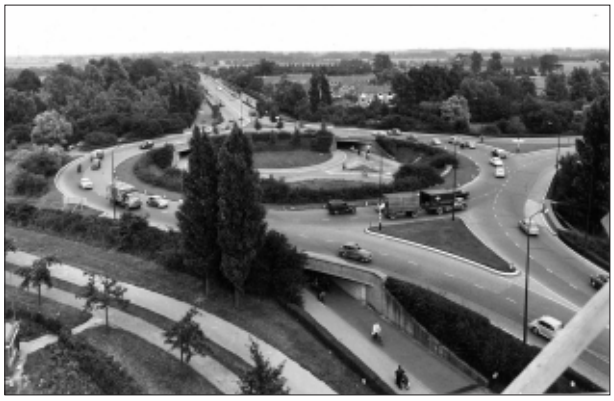

Op de kruising van de Biltsestraatweg en de nieuwe rijksweg 22 wordt in 1941 het eerste ongelijkvloerse verkeersplein voor fiets- en autoverkeer van ons land aangelegd. Het drukke fietsverkeer op de Biltsestraatweg - onderdeel van route naar Zeist - maakt dit noodzakelijk, gecombineerd met de eis dat rijkswegen niet kruisen met ander verkeer. Daarom worden hier op gescheiden niveaus de beide verkeersstromen afgehandeld. Het oorspronkelijke ontwerp is met drie 'poten', in de jaren zestig is er een vierde bijgemaakt (langs de waterlinieweg). In 2002 is de HOV-baan er door heen gelegd.

Object: **Caltex Petroleum Maatschappij**
Locatie: Dickensplaats 10/hoek Dickenslaan (Halve Maan)
Bouwjaar: 1957
Architect: bouwbureau E. van Latum

In de wijk Halve Maan wordt de aanwezigheid van de auto in de jaren vijftig geïllustreerd in de drive-inwoningen (zie woningbouw), maar ook door de aanwezigheid van een garage midden in de wijk. Caltex bouwt hier een garage met werkplaats en een showroom. Direct er achter is een tiental garageboxen op een binnenterrein gesitueerd. De showroom is uitgevoerd in staal.

Object: **Verkeerstuin**
Locatie: Park Transwijk
Bouwjaar: 1963 (opening 5 augustus 1963)
Architect: plantsoenmeester Van Alff e.a., Gemeente Utrecht

Met de toename van het verkeer wordt verkeersles als een belangrijke veiligheidsmaatregel gezien voor lagere schoolkinderen. In de nieuwe wijk Kanaleneiland wordt daar ruimte voor gereserveerd, maar de realisatie komt pas na een financiële bijdrage van Esso. In de tuin leren kinderen wegwijs in het verkeer in een trapauto en met de fiets. Een agent regelt het verkeer vanuit een centrale post waar ook de bedieningspanelen van de verkeerslichten zitten. Er is een bezinepomp die ‘pompgeluiden’ maakt. Alles is uitgevoerd op een derde van de ware afmetingen.

5.2 Recreëren en vrije tijd

Object: **Openbare Bibliotheek Kanaleneiland**
Locatie: Bernadottelaan 3 (Kanaleneiland)
Bouwjaar: 1966
Architect: J.B. van Grunsven
Kunstenaar: Jan Boon (niet meer aanwezig)
Status: gemeentelijk monument

Midden tussen de rationele opzet van de wijk Kanaleneiland ontwerp architect van Grunsven een rond gebouw als openbare bibliotheek. Het gebouwtje is tegelijkertijd ook uiterst functioneel en transparant met een opgetilde glazen verdieping boven een open entree en een buitentrap. Hierin toont Van Grunsven zich duidelijk verwant met zijn leermeester Rietveld. Rondom op de gevel komt een abstract kunstwerk van Jan Bons.

Object: **Hotel-café restaurant Smits**
Locatie: Vredenburg 14 (Binnenstad)
Bouwjaar: 1952-53
Architect: A. Vogel & C.J. Dik. Gevelontwerp: St. en J. van Duin. Advisering: J.P. Oud
Kunstenaar: Jan Wolkers, plaquette 1953

Voor het Vredenburg worden in de jaren vijftig herinrichtingsplannen gemaakt door J.P. Oud. Op de hoek komt een nieuwe hotel en café-restaurant speciaal voor de bezoekers van de Jaarbeurs. Het is tevens de vervanging van het in 1944 door een Engelse vliegtuigbom getroffen Hotel Centraal op het Stationsplein. Het gebouw valt met name op door de kwarcirkelvormige rooilijn en het is geheel opgetrokken beton met een gemetselde baksteenbekleding. Op het dak staan betonnen spanten met daarop in kapitale letters 'hotel-café-restaurant Smits'. Deze belettering behoort tot de zeldzame behouden gebleven voorbeelden uit jaren vijftig.
In de hal hangt een bij de opening onthulde plaquette van de eigenaar Smits en zijn zoon, gemaakt door de dan net afgestudeerde kunstenaar Jan Wolkers.

Object: **Winkelstrip**
Locatie: Thomas à Kempisplantsoen
Datering: 1952
Architect: Dienst Openbare Werken

In de naoorlogse wijken worden de winkels voor de dagelijkse boodschappen en voorzieningen op loopafstand gesitueerd. In deze eerste Utrechtse 'hoogbouw' aan de Vleutenseweg wordt de begane grond onder de woningen speciaal hier voor gereserveerd. Het gaat niet alleen om winkels, maar ook om ruimten voor ontspanningsactiviteiten voor jongeren en ouderen, een consultatiebureau of voor cursussen. De ruimten liggen terug achter een galerij, gecreëerd door betonnen pilaren. De robuuste pilaren lijken geïnspireerd op de 'pilotis' van Le Corbusier: betonnen zuilen die de begane grond optillen.

Object: **winkelpui MADO**
Locatie: Oudegracht 119
Architect: Gerrit Rietveld
Bouwjaar: 1963

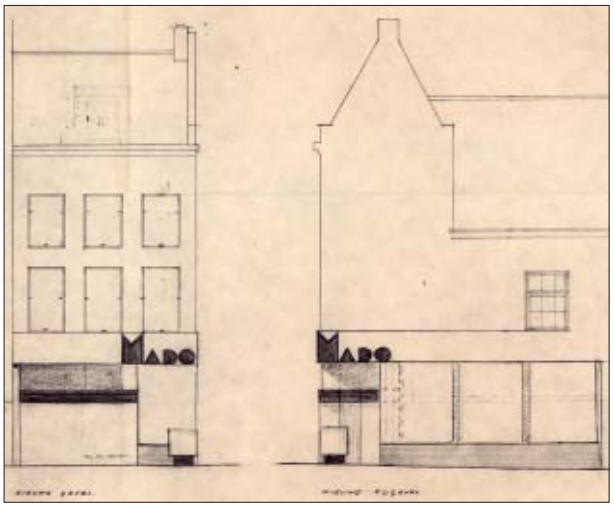

In 1963 ontwerpt architect G. Rietveld een inrichting voor de kantoorvakhandel Mado. De nieuwe winkelpui in glas en staal bestaat uit drie winkelkasten in verschillende grootte in één ontwerp. Door de ingang ver terug te leggen, kunnen de etalages aan twee kanten bekeken worden. Een kleine vitrine op een sokkel in de hoek vormde de derde 'etalage'. Op een brede witte band die om de hoek is gezet is de naam MADO geplaatst. De kleine sokkel met vitrinekast is in 1989 verwijderd.

Object: **C&A (Winkelcentrum Overvecht)**
Locatie: Gloriantdreef 56 (Overvecht)
Bouwjaar: 1970
Architect: Groosman & Partners

Het Grootwinkelcentrum Overvecht is functioneel van opzet. Het is een complex van aaneengesloten winkels aan binnen- en buiten straten, open maar met een droogloop onder luifels (nu gewijzigd). Op de noordwesthoek echter ontwerpt architect Groosman voor C&A een spierwit gepleisterd gebouw met een groots gebaar. Het zelfstandige volume bestaat uit vlakken en afgeronde vormen. De plattegrond is een vertaling van het exterieur met de kassa's in de hoeken en een centrale winkelruimte. Een grote signering C&A komt bovenop de ronde toren.

5.3 Parken

Structuur: **Park Transwijk**
Jaar van aanleg: 1959
Ontwerper: gemeente Utrecht, J.P. van Alff/ B.J. Galjaard

De scheiding van wonen, werken en recreëren wordt in Kanaleneiland zuiver toegepast en Park Transwijk wordt met zijn 26 hectare het grote recreatiepark voor de gehele wijk. (Overigens was het de bedoeling dat ook het groenarme Rivierenwijk er gebruik van ging maken). Het is ontworpen als een 'doe-park' met een tennisbaan, rosarium, bouwspeelplaats, speelweiden, terrassen en de verkeerstuin. De verschillende onderdelen hadden een eigen plek in het park en het groen is tegelijk omlijsting én zorgt voor de samenhang tussen de onderdelen. Zo ontstaan er diverse 'kamers' in het park. De meeste functies zijn bestemd voor de jeugd, zoals de verkeerstuin. Voor de volwassenen is er het rosarium, een levensgroot schaakspel (nu verdwenen) en voor de tuinliefhebbers zijn er instructietuinen en proeftuinen. De hoofdpaden worden geasfalteerd, de andere paden krijgen een klinkerbestrating, de rechte lijnen van het park sluiten aan bij de rationele stedenbouw van de woonomgeving. In de loop van de jaren zijn enkele functies verdwenen en andere er voor terug gekomen. Ook is er meer bebouwing in en aan de randen gekomen.

De **verkeerstuin** komt aan de orde binnen een ander thema.

Structuur: **Park De Gagel (Overvecht-Noord)**
Bouwjaar: 1969
Architect: Gemeente Utrecht, Dienst Openbare Werken, afdeling Plantsoenen
Kunstenaars: meerdere kunstwerken, o.a. van Fons Bemelmans

Park de Gagel (de naam komt uit een prijsvraag onder bewoners voort) is bedoeld als een 'central park' te midden van de grootschalige woonbebouwing. Grote open wiggen verbinden het park letterlijk met de (toen nog) open natuur: Gageldijk, Klopdijk en Vecht. De als 'parkway' uitgevoerde Carneggiedreef en de als een mini-bos uitgevoerde omgeving van de experimentele flats vergroten – met name in de zomermaanden - het park nog meer. Op basis van bewonersonderzoek worden de bijzondere functies en plekken ingericht, mede afgestemd op de afstand tot de bebouwing: speelplekken het dichtste bij de aangrenzende flats. Het park krijgt o.a. een rosarium, een vogel- en dierenweide, speelplekken voor alle leeftijden, inclusief 'bejaardenhoekjes', ligweiden, sportvelden en veel – hoogwaardige – kunst.
Het puin van het in 1970 opgeblazen Jaarbeursgebouw op het Vredenburg wordt hergebruikt om de centrale grote heuvel te vormen. Het ontwerp is nadrukkelijk afgestemd op de omgeving, met telkens andere beelden op de 'skyline' van de Overvechtse hoogbouw.

Structuur: **Park Vechtzoom (Overvecht-Amazonedreef)**
Bouwjaar: 1969
Architect: Gemeente Utrecht. Dienst Openbare Werken, afdeling Plantsoenen

Het park is voor zijn tijd en in zijn soort uniek te noemen. Hier wordt in een park ontwerp voor het eerst bestaande cultuurhistorische elementen van de Vecht (een boerderijenlint, de verkaveling met sloten en bomen en de restanten van de oude zeventiende- en achttiende-eeuwse buitenplaatsen als Rosendael) gecombineerd met een in die periode gebruikelijk functionele opzet. Het park krijgt een heldere begrenzing aan de zijde van de woonwijk door de losse plaatsing van grote gebouwen, zoals twee bejaardentehuizen en een ziekenhuis. Latere invullingen hebben hier de heldere contouren van park naar bebouwing soms vertroebeld. In zijn combinatie van oude landschapselementen en bebouwing met een functioneel naoorlogs ontwerp, is het park een uniek voorbeeld van een vroege integratie van cultuurhistorisch landschap in een nieuw parkontwerp.

6 Herdenken

6.1 Tweede Wereldoorlog

Direct na de bevrijding worden overal in het land gedenktekens opgericht voor Nederlanders die in de oorlog zijn omgekomen. In Nederland bestaat op dat moment nog niet een echte traditie van oorlogsmonumenten, anders dan bijvoorbeeld in de landen als België en Frankrijk die de Eerste Wereldoorlog hebben meegemaakt. Aanvankelijk worden er spontaan gedenktekens opgericht, maar in 1946 probeert de overheid er enige lijn in aan te brengen en ook de artistieke kwaliteiten te bevorderen middels een centrale en plaatselijke commissies die over de voorstellen advies uit moeten brengen. In Utrecht is er de in 1946 opgerichte 'Provinciale Utrechtse Commissie voor Oorlogs- en Vredesgedenkteekens' met voorzitter G.W. van Heukelom, G.T. Rietveld, J.M. Sluiter (tuinarchitect) en H. M. Wezelaar (beeldhouwer). Door de strenge advisering duurt het soms jaren voordat een gedenkteken er komt. Veel gedenktekens maken gebruik van traditionele symboliek, herkenbaar voor iedereen. Gemetselde gedenkmuren komen ook veel voor. Emoties en eigenschappen als rouw, standvastigheid, heldhaftigheid en optimisme komen vaak tot uitdrukking in gebaren en houding van gebeeldhouwde figuren. Omdat er behoefte is aan een toelichting op de herdenking (wie wordt herdacht en waarom?) worden veel gedenktekens aangekleed met inscripties.

Object: **Monument voor gevallenen tijdens de oorlog**
Locatie: Ingen Houszstraat (Tuinwijk)
Bouwjaar: 1945
Beeldhouwer: Willem Kuiler

Dit is één van de eerste monumenten die in de stad is opgericht. Het verbeeldt twee mensen die met de rug naar elkaar staan, de armen uitgestrekt. Ze zijn opgenomen in een gemetseld muurtje. De hoofden zijn enkele jaren geleden vernieuwd, nadat de oorspronkelijke waren verdwenen.

Gedenkteken: **Binnenlandse Strijdkrachten**
Plaats: begraafplaats Tolsteeg, 1947
Ontwerper: Jan van Luyn

In aanwezigheid van prins Bernard wordt op 6 mei 1947 een gedenkteken onthuld voor de leden van de B.S. die op 7 mei 1945 zijn gedood in Oudwijk, bij fort het Hemeltje, de Laan van Chartroise en de Voorstraat. Het monument zelf bestaat uit een mannenfiguur die het verzet symboliseert. Op een gemetselde muur bevinden zich twaalf reliëfs, die de eenheid van de gevallen uitbeelden, aan weerszijden twee leeuwen. Voor het monument bevinden zich de graven van de twaalf gevallenen. Aan de voorzijde is een gedicht van Ina Boudier Bakker opgenomen.

Object: **Verzetsmonument**
Locatie: Domplein
Bouwjaar: 1949
Beeldhouwer: Corine Franzèn-Heslenfeld

Pas het tweede ontwerp voor het monument ter nagedachtenis aan de gevallen in de stad Utrecht wordt in 1947 door de Provinciale Commissie goedgekeurd. De vrouw met de brandende toorts van het verzet staat op een sokkel met daarop dichtregels van Jan Engelman. Vanwege de achtergrond van de Domkerk is gekozen voor een zes meter hoog beeld op een vier meter hoge sokkel. Het beeld kan niet op ieders waardering rekenen en kreeg al snel de bijnaam ‘vrouw met ijsco’.

Object: **Monument voor Zuilense gevallenen**
Locatie: Prins Bernhardplein (Zuilen)
Bouwjaar: 1949
Beeldhouwer: J.W. Uiterwaal (beeldhouwer) & W.C. van Hoorn (architect)

Direct na de bevrijding werd in Zuilen een comité gevormd om voor de zeventien gevallenen in deze gemeente een monument op te richten. De eerste voorstellen van gemeente-architect Van Hoorn en beeldhouwer Uiterwaal stuitten op kritiek van de Provinciale Commissie en het ontwerp is meerdere malen gewijzigd. Voor een bakstenen muur met een hoge zuil staan een man- en een vrouwenfiguur met symbolen van rouw en dood (de urn) en van vrede (de palmtak). Op twee stenen schilden staan de namen van de gevallenen en een opdracht aan de Zuilense gemeenschap met een gedicht van Muus Jacobse. In 1994 is het monument uitgebreid met een gedenksteen voor de gevallen werknemers van Werkspoor. Het monument is overigens pas later naar de huidige plek verhuist.

Object: **Monument voor het gevallen spoorwegpersoneel**
Locatie: Moreelsepark, voorterrein Hoofdgebouw III N.S.
Bouwjaar: 1949
Beeldhouwer: Willem Valk mmv Rinus Meijer en Wladimir de Vries

Het monument bestaat uit een beeldengroep van vier figuren: twee mannen en twee vrouwen, waarvan één met kind. Ze verbeelden de eendracht, de zorg, de trouw en het weerstaan van het kwaad. Het beeld is geplaatst op een voetstuk van 4 meter hoog, bekleed met plantenmotieven. Op twee zijden van het voetstuk zijn bronzen gedenkplaten aangebracht. Op de gedenkplaten zijn de namen van 477 omgekomen spoorwegambtenaren aangebracht. De inscriptie op de voorzijde van het voetstuk is een gedicht van Hendrik de Vries.

Object: **Monument voor het Verzet**
Locatie: Bottensteinweg (Vleuten)
Ontwerper: Jan de Jong
Bouwjaar: 1949

Het verzetsmonument in Vleuten is een mannelijke torso op een hoge bakstenen zuil met lagere zijmuren. Op de voorzijde van het voetstuk is een bronzen plaquette bevestigd met daarop het V-tekens en de namen van de gevallenen. De manfiguur verbreekt zijn boeien.

Object: **Verzetsmonument Transwijk**
Locatie: Koningin Wilhelminalaan/Lomanlaan (Transwijk)
Bouwjaar: 1960
Ontwerper: A. Salvatore

Niet alleen de stedenbouwkundige opzet, maar ook de straatnaamgeving van Kanaleneiland ademt de sfeer van na de bevrijding en het optimisme van een nieuwe wereld. De straatnamen weerspiegelen een nieuwe wereld, die één is en niet verdeeld, met namen van ontdekkingsreizigers, waaronder Marco Polo, en de schepen van ontdekkingsreizigers, zoals 't Vliegend Hert, de door hen ontdekte continenten, waaronder Australië, het 24 Oktoberplein (de oprichtingsdatum van de Verenigde Naties), het Anne Frankplein en het 5 Meiplein. In Transwijk werden de wegbereiders van de nieuwe wereld geëerd, zoals de 'bevrijders' (Wilhelmina, Churchill, Roosevelt e.a.) en met nadruk ook de verzetsstrijders (Johannes Been, Willem Eggink, Klaas Postma, Peter Loman e.a.) In dat kader wordt in 1960 in Transwijk dit verzetsmonument door de gemeente in samenwerking met het voormalig verzet geplaatst op de plek waar de Koningin Wilhelminalaan en het Anne Frankplein bij elkaar kwamen. Het monument is inmiddels verplaatst.

Object: **Begraafplaats Daelwijck**
Locatie: Floridadreef Overvecht-Noord
Bouwjaar: aanleg 1970
architect: H. Dam (begraafplaats en aula), J.W. Dingemans (crematorium)
Kunstenaar: Jo Overbeek (glasraam)

De vierde Algemene Begraafplaats heeft een functionele opzet die geheel past in deze periode. De aanleg bestaat uit een rondlopende hoofdpad van 6 meter breed geflankeerd door grasbermen met bomen en hagen. Langs dit hoofdpad liggen telkens een aantal korte rijen met graven in 'kamers'. Het hoofdgebouw heeft een sterk hellend koperen dak. Onder dit dak bevindt zich de aula, het belangrijkste deel van het gebouw. In de kap is een hoge glaswand aangebracht, die vrij uitzicht geeft naar buiten. Bovenin is een glas-in-loodraam van kunstenaar Jo Overbeek geplaatst. Een vijver scheidt de aula van de condoleanceruimte, een klein fonteintje in de vijver zorgt voor een lichte rimpeling van het water. De aula is door zijn hellend koperen dak een oriëntatiepunt.
In 1970 wordt de begraafplaats uitgebreid met een crematorium naar ontwerp van architect Dingemans. De groenaanleg wordt hier gekenmerkt door een grote vijver met glooiende oevers.

6.2 Koude Oorlog

Kort na de Tweede Wereldoorlog lopen de spanningen tussen de geallieerde landen op. Wantrouwen, tegenstrijdige ideologieën en verschillende belangen zorgen voor een tweedeling in Europa met aan de ene zijde de Sovjet-Unie en aangesloten Oost-Europese landen en aan de andere zijde Amerika en een tiental West-Europese landen. In 1949 wordt de Noord Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) opgericht. Als reactie richtte de Sovjet-Unie in 1955 het Warschaupact op. In beide kampen worden nucleaire wapens ontwikkeld. De atoomdreiging wordt steeds reëler. In 1947 wordt in Nederland de 'Commissie ter voorbereiding ener Wettelijke regeling van rampenbestrijding en de burgerlijke verdediging' aangesteld. Hier uit voort komt de Bescherming Bevolking (BB), een hulpverlening voor en door burgers in geval van nood. Daarnaast wordt er begonnen met een bouwprogramma van schuilgelegenheden. Bestaande schuilplaatsen worden verbouwd tot atoomschuilbunkers en - commandocentra. In Utrecht geldt dat ook voor een aantal Duitse commandobunkers, zoals de bunker aan het 24 Oktoberplein (gemeentelijk monument, gesloopt voor fly-over). Anders dan bij de oudere schuilbunkers is de verwachte duur van het verblijf veel langer (dagen tot weken) en moeten er technische aanpassingen komen om radioactieve straling buiten te houden. Er wordt ook een groot aantal nieuwe schuilgelegenheden gebouwd, vaak in combinatie met andere bouwwerken als stations, parkeergarages of bruggen. Ook zijn er woningbouwprojecten waarbij tijdens de bouw rekening gehouden wordt met particuliere schuilplekken (de zogenaamde scherfvrije kelders).

Object: **Nationale Commandopost BB (Bescherming Bevolking)/Atoomschuilkelder**
Locatie: Koningsweg 290, Fort Lunet I
Bouwjaar: 1955
Status: Rijksmonument

In opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken wordt rond 1955 deze commandobunker gebouwd op Lunet I. Naast de gebruikelijke gasdichte deuren en de technische installaties voor ventilatie e.d., kent de commando-bunker ook een communicatiesysteem en telefooncelmissen. Kenmerkend is ook de onderaardse verbindingsgang naar de flankkazemat.

Object: **Openbare Schuilkelder**
Locatie: Balijebrug (Rivierenwijk/Transwijk)
Bouwjaar: 1959
Architect: Dienst Openbare Werken

Bij de bouw van twee nieuwe bruggen over de Vecht krijgen beiden schuilkelders. Het landhoofd op de oostoever van de Balijebrug heeft twee schuilkelders.

Object: **Openbare Schuilkelder**
Locatie: Marnixbrug
Bouwjaar: 1965-1967
Architect: Dienst Openbare Werken

In het landhoofd aan de zijde van de Marnixlaan is een openbare schuilplaats opgenomen voor 200 personen ten behoeve van de B.B. Drie deuren geven toegang tot de schuilkelders.

Object: **Openbare schuilkelder**
Locatie: Noordertunnel CS Utrecht
Bouwjaar:1979
Architect: -

De voetgangerstunnel 'Noordertunnel' krijgt bij de bouw een tweede functie, die van schuilkelder voor 1920 personen. Het gaat bij openbare schuilkelders om mensen die op het moment van schuilen niet in de buurt zijn van hun eigen thuisomgeving. De Noordertunnel krijgt vijf gasdichte roldeuren, die bij gebruik naar buiten gerold kunnen worden en de tunnel afsluiten. Via de gebruikelijke ontsmettingsruimte komt men in de schuilruimten, opgedeeld in units om met zo'n 9 mensen per unit te schuilen. Er is een groot aantal toiletten. Ventilatie vindt plaats via speciale filters. De Noordertunnel heeft zijn functie verloren en bij de bouw van Noordgebouw zal de schuilkelder grotendeels verdwijnen.

7 Bijzondere interieurs

Object: **trouwzaal I (eerste klasse) Stadhuis**
Locatie: Stadhuisbrug
Bouwjaar: 1951
Architect: F. Spanjaard, wandkleed Hildegard Brom-Fischer, beeldhouwwerk P. d'Hont.

In 1950 krijgt architect Spanjaard de opdracht de beide trouwzalen opnieuw in te richten. In 1934 heeft hij met succes ook de raadzaal heringericht. Trouwzaal I wordt aangekleed met vaste banken langs de muur, losse stoelen, een katheder en lambrisering van blank gespoten ahorn. (De stoelen zijn vervangen). Centraal in de ruimte hangt het wandkleed van Hildegard Fischer – Brom, dat de stad Utrecht verbeeld door een afbeelding van de stadspatroon St Maarten, een stadsilhouet en het stadswapen. De hoge betimmering tussen de deuren in de achterwand wordt afgesloten door een gesneden stadswapen van de hand Pieter d'Hont. Ook het portret van koningin Juliana is van de hand van Pieter d'Hont.

Colofon

Ruimtelijk Economische Ontwikkeling
Afdeling Erfgoed
Gemeente Utrecht
Afdeling Erfgoed © 2016

De inventarisatie is tot stand gekomen in samenwerking met:
Cuypersgenootschap
Heemschut
Vereniging Oud Utrecht
Utrechtse Stichting voor het Industrieel Erfgoed (USINE)

Tekst
Bettina van Santen

Eindredactie
René de Kam

Opmaak
Eric van Wieren

Illustratieverantwoording

Foto's
Marcella Dorigo
Mark van Gend
Bert Poortman
Bettina van Santen
Tim Schoots- Timmerman
Norman Vervat

Historisch beeldmateriaal
Het Utrechts Archief

Kaartmateriaal
Bureau Steenhuis/Meurs

Datum
Maart 2016

Meer informatie
Afdeling Erfgoed
Gemeente Utrecht
Telefoon 030 286 0000
E-mail Erfgoedutrecht@utrecht.nl
www.utrecht.nl/erfgoed